

Revolucionarno nasilje in narodna sprava

Uvod

Tri polna desetletja po prvih svobodnih volitvah smo v javnem življenju in v političnih razpravah še vedno trdno vključeni v primež dediščine krvave preteklosti, ki se je, predvsem zaradi vcepljenega revolucionarnega sovraštva in nepripravljenosti na kritično soočenje s preteklimi dogodki, ne moremo osvoboditi. Teža storjenih zločinov in prelite krvi razdvaja in pogloblja razlike, prehaja pa tudi na nove rodove in vse bolj očitno zavira razvoj Slovenije. Izhodišče delitev, nerazumevanja, nasprotovanja in odkritega sovraštva so medvojni dogodki (1941–1945), ki so jih pod tujo okupacijo poleg okupatorskega nasilja s krvjo prepajali predvsem revolucija, državljanska vojna, osvobodilni boj in izsiljena kolaboracija. Z oznanjanjem pravičnega boja za osvoboditev domovine in za socialno bolj pravično družbo je takrat pod domoljubnim imenom začela nastopati boljševidično usmerjena in iz Moskve vodena ter na razrednem boju temelječa skupina zagovornikov marksistično-leninistične ideologije, ki so jo pod neugodnimi okupacijskimi razmerami med ljudi razširili kot odrešenjsko religijo, kot razodetje in kot podlago za socialne spremembe. Nestabilen in negotov politični položaj pod okupacijo je s politiko izvršenih dejstev poglobila, z nebrzdano politično propagando je zaostila razmerja med novimi in starimi političnimi silami in s podpihovanjem sovraštva, z načrtno diferenciacijo in z nasiljem do skrajnosti zastrepila obstoječe politične razmere za svoje ozke politične cilje.

Okupacija in revolucija

Čeprav so predvsem nacisti z aretacijami in izgoni zavednih Slovencev že od prvih dni okupacije preganjali vse, kar je bilo slovensko – zlasti pa je nato z mobilizacijo v nemško vojsko življenje na tujih frontah izgubilo tudi več kot deset tisoč slovenskih fantov –, pa okupacija sama po sebi za prihodnost slovenskega naroda z zavezniško vojaško zmago ni bila tako usodna kot je bila usodna zato,

ker je omogočila razmere, v katerih je del pripadnikov tega naroda okupacijo lahko izkoristil za popoln obračun s političnimi nasprotniki, za popoln prevzem oblasti in za uvedbo totalitarne oblike vladavine. Z okupacijo so padle stare civilizacijske norme, z njo se je podrl dotedanji ustroj družbe, razpadla pa je tudi država, ki so jo svobodne protifašistične sile, h katerim se je zatekla njena begunska vlada, še vedno priznavale. Okupacija je bila tesno vezana na razplet vojne na svetovnih bojiščih, njen konec pa je prinašala samo pričakovana zavezniška vojaška zmaga. Odločilni dogodki svetovne vojne so potekali daleč od Slovenije in dogajanje na slovenskih tleh ni bilo v središču zanimanja svetovnih velesil. Kljub temu pa je prav med okupacijo z nemškimi napadom na Sovjetsko zvezo v večjem delu postalo krvavo prizorišče revolucionarnega nasilja. Za izvedbo revolucije je bil organiziran narodnoosvobodilni boj, po njenem načrtu in pod njenim pritiskom je nastala »bela garda«, z njenim nasiljem je bila za ohranitev življenj izsiljena kolaboracija in v njeno korist je potekala državljanska vojna.

Različne oblike kolaboracije so med okupacijo vseskozi obstajale med različnimi stranmi in posameznimi političnimi dejavniki. Za krajše ali daljše obdobje so se zaradi različnih nagibov in koristi povezovale in sklepale premirja. Kolaboracija je bila na eni strani razvidna navzven, prav tako pa je bila na drugi dejavna tudi tajna ali ilegalna. Občasno sta hkrati delovali tudi na več strani. Njene oblike in vsebine so bile bolj ali manj dovoljene in sprejemljive, vsekakor pa lahko predmet močne nasprotnikove propagande. Med seboj so kolaborirale praktično vse obstoječe vojaško-politične strani, kakor je bilo kdaj komu potrebno ali od koga izsiljeno. Znano je, da so komunisti najprej kolaborirali z nacisti, pa predstavniki bivše starojugoslovanske oblasti z italijansko okupacijsko oblastjo, partizanski z italijanskimi vojaškimi poveljniki, vaške straže z italijansko okupacijsko oblastjo, domobranski štab z nemško policijsko in vojaško oblastjo, domobranski oficirji z angleško obveščevalno službo, pa obveščevalne službe in posamezni zaupniki med seboj, itn. Za preurejanje političnega prostora v precej nejasnih razmerah ni bilo zadržkov in ne več nikakršnih omejitev. Za ljudi, prežete z ideologijo, ki se niso ozirali na etična načela, ampak le na lastne koristi, je zato okupacija postala predvsem priložnost za izvedbo ciljev, ki jih v drugačnih razmerah ni bilo mogoče uresničiti.

Ker si je slovensko zemljo razdelilo več okupatorjev, ki so vzpostavili različne okupacijske sisteme, okupacijske razmere niso bile v vseh pokrajinah in obdobjih okupacije enake. Nemška okupacija je bila zaradi hudega nacističnega nasilja od vsega začetka do Slovencev najbolj neizprosna. Odpor proti okupatorju je bil zato prav tu najbolj upravičen, toda po prvih neuspešnih poskusih se je težišče delovanja odporiškega gibanja hitro preneslo na območja pod italijanskim okupatorjem, ki pa vsaj na začetku s svojim ravnanjem ni dajal neposrednega povoda za oborožen nastop. Vojaški pomen partizanskih akcij je bil zanemarljiv, bolj pomembne so bile politične posledice izzivanja okupatorjevih represalij nad nedolžnim civilnim prebivalstvom. To je toliko bolj razumljivo, če upoštevamo dejstvo, da so bili partizani politična vojska in da niso imeli posebnih vojaških, temveč predvsem politične cilje. Kakor so nasilna dejanja nad Slovenci pod nemško okupacijo najprej povzročili nacisti, so oborožene akcije in nasilje pod italijansko okupacijo začeli izvajati pripadniki revolucionarnega partizanskega gibanja, ki so pričakovali, da bodo pod zastavo narodno-osvobodilnega boja v izrednih razmerah pod okupacijo najlažje dosegli svoje revolucionarne cilje.

Začetek osvobodilnega boja kot prve faze revolucije

Za ohranitev slovenskih življenj je bilo zelo nenavadno, da se okupatorja, ki še ni uporabljal brutalnih prijemov, z omejenimi vojaškimi akcijami naravnost spodbuja k nasilnim dejanjem in se ga opravičuje pri uresničevanju njegovih skritih političnih namenov. Izzivanje okupatorskega nasilja z omejenimi vojaškimi akcijami je sploh povsod postala stalnica revolucionarnega partizanskega gibanja. Za revolucijo in osvojitve oblasti ob koncu vojne so bile potrebne žrtve, ki pa jih je bilo mogoče prav med okupacijo najlažje prikriti in jih opravičiti s takojšnjim oboroženim uporom proti okupatorju.

Z nacionalnega stališča je bilo zelo nenavadno, s partijskega pa značilno, da je OF, pod partijskim vodstvom, oborožen boj proti okupatorju začela z umori slovenskih orožnikov. Na nemškem okupacijskem območju so v Tacnu pod Šmarno goro 22. julija 1941 ustrelili Franca Žnidaršiča, bivšega poveljnika orožniške postaje v Šentvidu nad Ljubljano, na italijanskem pa v Polju pri Ljubljani, 18. avgusta 1941, Jožeta Sušnika, poveljnika orožniške postaje v Vevčah. Ob načrtnem izzivanju

okupatorjev so bili umori Slovencev pod obtožbami sodelovanja z okupatorjem od vsega začetka najbolj razširjen način, kako se z nasiljem, neresnicami in polresnicami ter zavajanjem znebiti tudi neljubih oseb in si prisvojiti oblast. Pravico do razsojanja, kdo je sodelavec okupatorja, pa so si vzeli tisti, ki so bili še pred kratkim z njim v paktu.

V prepričanju na vojaško zmago zahodnega demokratičnega sveta so narodno zavedni in domoljubni Slovenci italijansko in nemško okupacijo od začetka okupacije sprejeli kot priložnost za uresničenje programa Zedinjene Slovenije. Predvsem tisto, kar zaradi italijanskega zavezništva v antanti ni bilo mogoče doseči po prvi svetovni vojni, je v novih razmerah postalo uresničljivo, ker je bila Italija s priključenim slovenskim narodnim ozemljem v nasprotnem vojaškem taboru. Za prvi in glavni slovenski nacionalni program pa je zdaj postajalo najbolj tragično dejstvo, da so bili pripadniki tega naroda v svoji ideološki vnemi do svojih slovenskih sonarodnjakov manj prizanesljivi kot do tujcev in da so na večjem delu slovenskega narodnega ozemlja povzročili neprimerljivo več žrtev nad lastnim narodom kakor nad okupatorji. Partizansko revolucionarno gibanje je na območjih, ki so bila med okupacijo vsaj nekaj časa pod njegovo oblastjo, umorilo in pobilo veliko več Slovencev kot okupatorji. Večji del podeželskega prebivalstva, ki je med okupacijo izkusil razmere pod novo ljudsko oblastjo, je bil prvi izpostavljen revolucionarnemu nasilju in je že zgodaj spoznal revolucionarno naravo narodno-osvobodilnega gibanja. V množičnih povojnih pobjah je revolucionarna oblast iz »domobranskih predelov«¹ nekdanje Ljubljanske pokrajine kruto pomorila tudi več odstotkov pretežno moškega prebivalstva.

Zaradi prepletenosti medvojnih procesov takratni usodni dogodki nikakor niso bili enoznačni in tudi ne takoj prepoznavni. Za prvim procesom se je namreč v dogodkih navadno prikrival drugi, ki je imel prvine tako prvega kot tudi mnogih drugih. Prikrivanje in razkrivanje procesov za dogodki je zato potekalo čez celotno obdobje okupacije. Nekateri dogodki so potekali legalno na očeh javnosti in z vednostjo okupacijske oblasti, še več pa je bilo okrog njih prikritega, ilegalnega, zavajajočega in predvsem kot posledica izvršenih dejstev. Na zunaj so bili dogodki drugačni, kot so bili na znotraj. Njihova prava narava se je pogosto razkrila šele

takrat, ko so bili že mimo in jih je bilo mogoče prepoznavati samo še za nazaj. Ni bilo posebne izbire. Uporabljena so bila vsa sredstva, ki so bila na voljo. Nazadnje je ostal pomemben predvsem vtis na ljudi in njegov propagandni učinek. Iz taktike in strategije so bili sčasoma prepoznani tudi cilji.

Komunisti so bili že pred okupacijo trdno odločeni, da bodo svojo totalitarno oblast zgradili na prelitih krvi po boljševiških načelih iz oktobrske revolucije v Rusiji. Za tako oblast so zato načrtovali odstraniti svoje razredne, idejne, politične in druge nasprotnike. Žrtve so bile na vsak način potrebne in so jih zato vdělali v strategijo svojega boja. Če so vsaj del njihove naloge pri tem opravili okupatorji, je bil uspeh njihove strategije z vidika njihovih ciljev še večji. Tako je zapisal Tine Hribar, da je »strel, ki je ubil Ehrlicha, ubil tudi Aleša« Stanovnika«. Medvojno nasilje in ustrahovanje prebivalstva, ki ni bilo naklonjeno revoluciji, ter medvojni poboji nasprotnikov in zlasti množični poboji po že končani vojni na podlagi vnaprej sestavljenih likvidacijskih seznamov in sistematično ter načrtno grobo kršenje človekovih pravic, v zgodovini slovenskega naroda nimajo primere niti po silovitosti niti po obsegu.

Samo ljudje, zapeljani in zaslepljeni z nepremagljivim ideološkim sovraštvom, so v prepričanju, da z iztrebljanjem izkoriščevalcev in sodelavcev okupatorja gradijo pravičnejši svet, lahko zagovarjali in izvrševali takšne zločine. Zelo velik delež ljudi je bil neposredno udeležen pri umorih, še več pa je bilo takih, ki so se predvsem pod vplivom partijske propagande z umori strinjali in jih podpirali. Ker so se zavedali, da so množični umori v temeljni človeški biti največji madež v zgodovini slovenskega naroda, so jih pred javnostjo in pred zgodovino najprej prikrivali, z javnim razkritjem po demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije pa na vse načine opravičevali.

Množični umori in revolucionarno nasilje med vojno in po njej so z vsemi negativnimi posledicami najbolj zaznamovali obdobje totalitarne komunistične oblasti, ki je vse do razpada nedemokratskega sistema leta 1990 vzdrževala monopol nad zgodovino in njeno razlago (interpretacijo) ter preganjala vsakogar, ki se ji ni podredil ali si je drznil v javnosti odkrito spregovoriti o polpretekli zgodovini. Ker na slovenskih tleh v obdobju druge svetovne vojne ni bilo večjega oboroženega spopada, je število

žrtev, zlasti v primerjavi z žrtvami na okupiranih območjih zahodne Evrope, zelo veliko in bi bilo težko samo odraz osvobodilnega boja. Samo na primeru števila žrtev so posledice revolucije, ki so v nekdanji Ljubljanski pokrajini zelo razvidne in prepoznavne, na drugih območjih pa zaradi drugačnih razmer precej manj, več kot očitne. Natančna analiza dogodkov med okupacijo in neposredno po njej zadnjo ugotovitev samo še potrjuje. Če bi bila temeljna opredelitev Komunistične partije med okupacijo zares boj proti okupatorju, kakor je oznanjala partijska propaganda, bi bilo nemogoče, da je bilo med versko in narodno zavednimi Slovenci toliko »narodnih izdajalcev« in toliko nepotrebnih žrtev. Revolucija je imela svojo logiko prevzema oblasti. Z narodnoosvobodilnim bojem je v okupacijskih razmerah zlorabila narodna čustva za svoje cilje v drugi fazi revolucije.

Nasilno spreminjanje slovenske družbe

Slovenski komunisti so se učili in ravnali po izdelanem vzorcu izvedbe revolucije iz Rusije. Iz partijskega katekizma, *Zgodovine vsezvezne komunistične partije boljševikov VKP(b)*, so študirali strategijo in taktiko ruskega revolucionarnega nasilja in ga predstavljali na slovenske razmere med okupacijo. Oktobrska revolucija je bila zanje najboljši primer prevzema oblasti. Po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo so po ruskem zgledu začeli neusmiljeno napadati belo gardo, ki pa je takrat še ni bilo in jo je bilo zato potrebno šele ustvariti. Najprej so bile besedne grožnje, od katerih so napadi proti koncu leta 1941 prešli v fizično nasilje, ki se je od umorov posameznikov pozneje stopnjevalo do množičnih umorov.

Po prepričanju Borisa Kidriča je bila bela garda zakonitost zgodovinskega razvoja. V njen obstoj niso dvomili, kajti vsak dvom je bil že odklon od partijske linije, ki so ga s trdo partijsko disciplino v kali preprečili. In ker je bela garda morala obstajati, so jo s svojimi ravnaji, tudi po izjavah partijskih voditeljev, sami ustvarili ali pa so jo najmanj pomagali ustvariti. S politiko diferenciacije in razdvajanja so si pridobili nasprotnike, proti katerim so se čez celo obdobje okupacije zagrizeno borili, se na njihov račun preživljali in jih s svojo lažno propagando očrnili kot »narodne izdajalce« in sodelavce okupatorja. Revolucija, ki je bila glavni cilj njihovega narodno-osvobodilnega boja, je lahko na ta način dobro uspevala. Partizane so organizirali kot partijsko vojsko v veri v zmago sovjetskega orožja,

od katerega je bila ob koncu vojne odvisna tudi usoda revolucije. Če ne bi verjeli v Rdečo armado, bi ne padel strel iz partizanske puške, tako pa so v pričakovanju ugodnih političnih posledic povzročali okupatorsko nasilje in se pri tem borili predvsem proti »beli gardi«.

Temelji partijskega delovanja so bili postavljeni na razredno sovraštvo, na razdvajanje prebivalstva in na revolucionarno nasilje. Vsi najvidnejši partijski voditelji so se vzgajali in izobraževali v Sovjetski zvezi, ki je bila obljubljena dežela svetovnega komunizma. V Sovjetski zvezi so postali tudi agenti kominterne in posredno sovjetske obveščevalne službe. Čeprav so zaradi partijske propagande, ki je življenje v deželi delavcev in kmetov kazala v idilični podobi, doživeli grenka razočaranja, so svoje razočaranje nad življenjskimi razmerami v Sovjetski zvezi, kot je pozneje priznal Ivan Maček - Matija, partijcem zavestno tajili. Nikakor niso želeli, da bi se iz vnetih zagovornikov brezrazredne družbe prelevili v njihovo nasprotje.

Sestavni del strategije izvedbe revolucije in prevzema oblasti so bili množični poboji, ki so partiji omogočili, da se je, posebno ob naglih spremembah in prevratih, na hitro in v večjem številu znebila svojih nasprotnikov. Za uspešno izvedbo načrtovanih pobojev so zato že dolgo prej pripravljali sezname tistih, ki bi jih lahko ovirali pri prevzemu oblasti in jih je bilo potrebno predhodno odstraniti. Iz izobraževanja v Sovjetski zvezi so ideje o izdelavi seznamov za množične poboje nasprotnikov boljševiške revolucije prinesli komunisti, ki so zasedli glavne položaje v partiji; s praktičnimi izkušnjami iz množičnih pobojev pa so se iz španske državljanske vojne vračali španski prostovoljci, ki so prevzeli poveljniška mesta prvih partizanskih enot.

Po Kardeljevih in Kidričevih navodilih je bila partija vseskozi trdno na leninističnem stališču o nujnosti likvidacij političnih nasprotnikov za zmago revolucije. Vdelala sta jih v strategijo in taktiko partizanskega boja za prevzem oblasti, kakor so jih omogočale in narekivale vsakokratne razmere. Za njihovo izvedbo je bilo potrebno pripraviti teren in izbrati najbolj ugoden trenutek, ki jim je omogočal, da so jih lahko primerno zagovarjali in opravičevali in da med ljudmi niso izzvale večjega razburjenja. Pred izvedbo likvidacij je bilo potrebno žrtvam vzeti dobro ime, jih

predhodno obrekovati in jih, če ne drugače, očrniti kot »okupatorjeve sodelavce« in »narodne izdajalce«. Z obrekovanjem žrtev so lahko vplivali na javno mnenje in ublažili lastno odgovornost. V pričakovanju prelomnih dogodkov ob koncu vojne, ki so jih po prvih uspehih Rdeče armade na vzhodni fronti najprej napovedali že spomladi 1942, so prevzem oblasti načrtovali z množičnimi poboji svojih političnih in razrednih nasprotnikov.

Cilj partije je bil popoln prevzem oblasti takoj po odhodu okupatorja. Po prvih neuspehih sil osi je vse bolj postajalo jasno, da bo okupator z dokončnim porazom na svetovnih bojiščih iz slovenskih tal odšel sam, da pa bo oblast takrat mogoče osvojiti samo z močno oboroženo silo. Pred partijo in njenimi nasprotniki je bilo zato osnovno vprašanje, v kakšnih razmerah bodo pričakali konec vojne in odhod okupatorja. Na eni strani je zato z revolucionarnim nasiljem odločno uveljavljala novo oblast, na drugi pa je akcije proti okupatorju še toliko bolj preračunala glede na njihove vplive in posledice na izvedbo revolucionarnega prevrata. Za doseg tega cilja ni izbirala sredstev. Neizmerno trpljenje ljudi in številne nedolžne žrtve, ki jih že tako in tako povzroča vsaka vojna, so bile vtikane v njeno strategijo. Nasilje okupatorja se je obračalo v njeno korist in služilo njenim interesom. Revolucija svojih žrtev ni izzvala samo z revolucionarnim, ampak tudi z okupatorjevim nasiljem. Žrtve okupatorjevega nasilja, posebej italijanskega v Ljubljanski pokrajini, so zato v večjem delu tudi posredne žrtve revolucionarnega nasilja.

Likvidacijski sezname

Priprava likvidacijskih seznamov nasprotnikov je bil del nalog, s katerimi so se predvojni komunisti vračali iz izobraževanja v Sovjetski zvezi. Sestavljali so jih pred vojno, med vojno in po njej. Med okupacijo se je delo močno poživilo, predvsem pa so sezname stalno dopolnjevali. V začetni fazi revolucije so likvidacijske sezname sestavljali terenski odbori OF, ki so v okupacijskih razmerah predstavljali novo nastajajočo oblast. Komunisti so v njih povsod prevladali, pogosto pa so bili v njih tudi edina strankarsko organizirana politična sila. Kakor partijski odbori so tudi terenski in drugi odbori OF vsaj od jeseni 1941 razpravljali tudi o likvidacijah. Po navodilih terenskih odborov OF so partizanske oziroma vosovske enote zlasti od pomladi 1942 aretirale in umorile veliko civilistov. Usklajene predloge terenskih

odborov za likvidacije je formalno potrjeval tudi IOOF tako, da je bila odgovornost za njihovo izvrševanje deljena.

Italijanska vojska je v Ljubljanski pokrajini med veliko poletno ofenzivo 1942 razpolagala s sezname za likvidacije, internacije in požige. Na podeželju so takrat nastali prvi oddelki samoobrambnih vaških straž. Iz tistega obdobja izhajajo likvidacijski sezname za posamezna manjša in večja območja Ljubljanske pokrajine. Sezname so bili izdelani tudi za Ljubljano, kjer so pripadniki Narodne zaščite po zgledu na dogodke v Parizu iz leta 1572 za konec poletja 1942 pripravljali Šentjernejsko noč, med katero so načrtovali pokol nasprotnikov partizanskega gibanja v večjem obsegu. Podobno je partijsko vodstvo pred pričakovano kapitulacijo Italije in predvideno partizansko zasedbo Ljubljane julija 1943 pripravljalo še obsežnejši pokol, ki bi ga izvedla t. i. Ulična hišna zaščita. Pokazalo se je, da tako Narodna zaščita kot Ulična hišna zaščita zastavljenih načrtov, ki so nastali v trenutkih velikega revolucionarnega navdiha, takrat v takšnem obsegu še nista bili sposobni izvršiti, prav tako pa tudi zunanje razmere tega niso omogočale.

Z izpopolnitvijo mreže varnostno obveščevalne službe tudi na podeželju, so vodenje seznamov za likvidacije do sredine leta 1943 prevzeli organi, ki so bili v izvajanju revolucije specializirani za posebne in najbolj zaupne naloge. Najprej je te naloge sistematično izvajal VOS OF, za njim pa vsejugoslovanska OZNA, ki sta bili udarni pesti komunistične partije pri izvedbi revolucije. V tem oziru je bila presenetljiva ugotovitev, da ukrepi proti beli gardi na Štajerskem niso potrebni, ker so te partijske naloge pred tem izvedli že nemški okupatorji. Navodila o pripravi likvidacijskih seznamov in izvajanju likvidacij so podrejenim forumom izdajali najvišji partijski funkcionarji. Partijsko vodstvo je likvidacije nasprotnikov vedno zagovarjalo, še posebej zavzeto pa v primerih, ko so bili zanje opravičljivi razlogi.

Ozna je v pripravah na konec vojne hitela tudi z izpopolnitvijo likvidacijskih seznamov. Z vseh delov okupirane Slovenije so v oznovskem centru na Stražnjem vrhu v Beli Krajini zbirali in urejali prejete obveščevalne podatke ter dopolnjevali centralno kartoteko. Po podatkih načelnika Ozne za Slovenijo Ivana Mačka - Matije

je bilo v začetku leta 1945 v njej že več kot 17.000 oseb, ki so bili kot nasprotniki Partije predvideni za likvidacijo ob koncu vojne. Kdor se je znašel v oznovski kartoteki, ob koncu vojne ni imel velike izbire. Veliko jih je domovino zato zapustilo skupaj z oboroženimi protirevolucionarnimi oddelki Slovenske narodne vojske, ki pa so jih zahodni zavezniki razorožili, pozneje pa vrnil v roke novi komunistični oblasti, ki jih je izstradala in nato izvensodno množično pomorila.

Množični poboji

Likvidacije nasprotnikov so del partijske strategije, zgolj vprašanje taktike pa je bilo, kdaj in kako so jih izvedli. Poleg izzivanja okupatorjevih povračilnih ukrepov je partija z dezinformacijami in podobnimi ravnanji povzročila, da so žrtve okupatorja padle predvsem v dobrobit revolucije. Italijanski okupatorji so tako pod vplivom partijskih zaupnikov za streljanje talcev do umora bivšega bana Natlačena izbirali predvsem nasprotnike partije ali neljube osebe iz lastnih vrst.

Izvedba likvidacij je bila najprej prepuščena posameznikom in manjšim revolucionarnim enotam. Osebno so odhajali likvidirat predvsem zavedni partijci. Pozneje so za ta dela določili posebne oddelke partizanskih enot, nazadnje pa so ustanovili tudi eksekucijske enote iz najbolj zanesljivih in idejno predanih partijcev: bataljone VOSa, brigade VDV in divizijo Knoja. V bližini krajev, kjer so spomladi 1942 taborili štabi partizanskih bataljonov, so bila navadno tudi kraška brezna, v katerih so bila prikrita grobišča revolucionarnih žrtev.

Ko je Rdeča armada v bojih z nacistično Nemčijo dosegla prve uspehe, je bila partija v nenehnem pričakovanju skorajšnjega konca vojne in v stalnih pripravah na krvav obračun z belo gardo. Vedno znova so napovedovali nov konec vojne in se v pričakovanju prehoda revolucije v drugo fazo pripravljali na izvedbo množičnih pokolov. Po Zgodovini VKP(b), ki jo je moral vsak član partije dobro poznati, je revolucija, ki so jo v narodno-osvobodilnem boju začeli skupaj z zavezniki v OF, prehajala v svojo drugo fazo in v celovit obračun z vsemi njenimi nasprotniki. V nenehnem pričakovanju konca vojne in zmage svetovne revolucije so v več valovih povzročili obsežnejše umore, ki so se časovno prekrivali tudi z vzpostavitvijo prvih sovjetskih republik na slovenskih tleh.

Partizansko revolucionarno gibanje je spomladi leta 1942 prve večje pokole izvedlo nad Romi. To je leto splošnega terorja in številnih pomorov posameznikov ali manjših skupin. V obdobju po nastanku prvih vaških straž konec poletja leta 1942 so prešli k množičnim umorom in likvidacijam, posebej pa po italijanski kapitulaciji k uničenju vojaških postojank vaških straž in slovenskih četnikov v jeseni 1943. Največji obseg množičnih umorov pa je zajelo sistematično odstranjevanje nasprotnikov revolucije po vnaprej izdelanih seznamih po koncu vojne maja 1945.

Načelnik Ozne za Slovenijo, Ivan Maček - Matija, je maja 1944 odšel po ustna navodila k Titu v Drvar, kajti Ozno je bilo potrebno dobro pripraviti za naloge, ki jih je imela ob koncu vojne. Po vrnitvi v Belo Krajino so pohiteli z njeno reorganizacijo, da bi bila do takrat sposobna odigrati svojo vlogo. Partijski vrh se je po sovjetskih priporočilih takrat že intenzivno pripravljala na množične pokole. Sistematično so jih izvajali od prihoda Rdeče armade v jeseni 1944 v južno Srbijo do sklepne zasedbe Slovenije in konca vojne maja 1945. Načrtovali so, da se ob prevratu v čim krajšem času znebijo čim več razrednih, idejnih in političnih nasprotnikov tako, da z njimi tudi sodišča ne bi imela nikakršnega opravka več.

Nad premaganimi je v prvih mesecih po koncu vojne veljal »prikrit odprt lov«. Aktivisti OF, pripadniki obveščevalne in varnostne službe in člani raznih partijskih organov so se ob koncu vojne dobro zavedali, da razpolagajo tudi s pravico do življenja in smrti svojih nasprotnikov, da za umore nad njimi pri novi oblasti ne bodo odgovarjali in da bodo pri njej dobro zapisani, če jo uporabijo. Nova oblast je podpirala in zagovarjala umore nad premaganimi nasprotniki. V takih razmerah so morili tudi mladoletne domobrance, ki so se po amnestiji iz uničevalnih taborišč vračali na svoje domove.

Likvidacije so bile sprejete kot nujnost družbenega razvoja. To prepričanje partijskega vodstva je Kidrič izrazil na partijski konferenci v začetku julija 1942 z besedami, da komunist, ki brez najmanjšega usmiljenja ukaže streljati, kot človek nikakor ni surov. Njegova odlika je združevati najbolj plemenite instinkte človeka z najbolj neusmiljenim odnosom do sovražnika. V smislu plemenitega sovraštva, ki odlikuje pojmovni svet komunizma, je bilo edino merilo veličine ljubezni do ljudstva

nepremagljiv prezir do sovražnika. Kardelj je zato Mačku naročal, da morajo partizani zgoreti v sovraštvu do »belogardističnih izdajalcev«.

Z likvidacijami političnih nasprotnikov so partijski organi pod krinko osvobodilnega boja zelo nazorno začeli uveljavljati revolucionarno oblast. Umore so izvrševali v strogi tajnosti in pri tem pazili, da nobena podrobnost ne bi prišla v javnost. Pravic vojnih ujetnikov niso spoštovali. Morili so tudi ranjence in zdravniško osebje, po vojni pa z zvijačo ljudi, ki so jim kot novi oblasti verjeli na poziv in dano besedo. Obljubljali so tudi amnestijo, vendar se obljub niti med niti po vojni večinoma niso držali. Prošnje okupatorju proti streljanju talcev so zavračali, ker je bilo streljanje talcev v njihovem načrtu, da so se tako lahko znebili motečih oseb. Z omejenimi vojaškimi akcijami so načrtno izzivali okupatorja, ki se je s povračilnimi ukrepi in nečloveškim nasiljem znesel nad nedolžnim prebivalstvom. Na račun trpljenja nedolžnih so pridobili ljudi, ki so izgubili vse in so jim bili pripravljani slediti.

Slovenci sebi največji sovražnik

Poglavitni programski cilj in prizadevanje partijskega vodstva iz obdobja pred okupacijo je bila izvedba revolucije in nasilen prevzem totalitarne komunistične oblasti. Pod okupacijo so ta cilj spretno prekrili z organiziranjem narodno-osvobodilnega boja, ki po leninistični strategiji izvedbe boljševistične revolucije predstavlja njeno prvo fazo. Ta je v prvi vrsti priprava na drugo fazo in prehod v totalitarno partijsko oblast, kateri je vse podrejeno. Partiji je z ustanovitvijo OF in s povezavo narodnoosvobodilnega boja s prvo fazo revolucije uspelo izrabit slovenska domoljubna čustva in obljubo socialno pravičnejše družbe. Njeni politični cilji so bili za oboroženimi partizanskimi akcijami hitro prepoznani. Zelo nazorni so tudi tam, kjer partizani po naročilu partije nedolžnega prebivalstva pred nasiljem okupatorja niso smeli zaščititi. Take nepartijske žrtve niso bile pomembne, a so bile za partijske cilje potrebne.

Nerazumljive partizanske vojaške akcije so razumljive in logične, če jih ocenjujemo v skladu s partijsko strategijo revolucionarnega partizanskega boja. Boj proti okupatorju pri tem nikakor ni bil na prvem mestu. Pod okupatorsko oblastjo so bili Slovenci sami sebi največji sovražnik. Najbolj neprizanesljivi

in kruti so bili prav do sorojakov. V zgrajenem revolucionarnem sovraštvu so lastnemu narodu povzročili najhujše rane, zaradi katerih je ta narod iz okupacije izšel kot velik poraženec. Že samo število pobitih, pregnanih, zaprtih, prebeglih, zaznamovanih in razseljenih zgovorno priča o tragediji, ki jo predvsem na italijanskem okupacijskem območju neprimerno bolj kot okupacija izkazuje revolucija in posledično tudi državljanska vojna.

Kakor je bil začetek okupacije zaradi nacističnega preganjanja slovenstva z izseljevanjem, zapori, streljanjem talcev in rekrutiranjem v sovražno vojsko zelo nasilen in je bilo italijansko nasilje, zlasti med veliko ofenzivo poleti 1942, v mnogih primerih še bolj nasilno, je bilo medvojno in poveljno revolucionarno nasilje še neprimerno bolj nasilno in krvavo. Za slovenski narod je bilo še posebej tragično, ker je italijanski okupator poleti in v jeseni 1942 streljal talce zaradi umorov, ki so jih po naročilu partijskega vodstva na vplivne osebnosti protipartizanskega gibanja pod obtožbami sodelovanja z okupatorjem izvršili pripadniki partijske varnostno obveščevalne službe (VOS). Ko se je partija v jeseni 1941 s svojimi zavezniki v OF proglasila za vsenarodnega predstavnika in uzurpirala boj proti okupatorju, je vsak drug odpor zunaj svojega nadzora pojmovala kot narodno izdajo. Nikakor ni dovolila, da bi ji kdo prevzel vodstvo narodnega odpora proti okupatorju. Svoj položaj je v novih razmerah zavarovala z revolucionarnim nasiljem in pod obtožbami izzivalcev državljanske vojne, »narodnih izdajalcev« in okupatorjevih sodelavcev odstranila vse, ki so ji bili na poti revolucionarnega prevzema oblasti po koncu vojne.

Sovraštvu do pripadnikov lastnega naroda je prevladalo že v prvem obdobju okupacije in bratomorna vojna tudi zato ni izbirala sredstev. Tako protirevolucionarna kot tudi revolucionarna partizanska stran sta pod okupacijskimi razmerami delovali ilegalno in legalno glede na razvoj dogodkov. Ker je protirevolucionarna stran pri organizaciji legalne samoobrambe sodelovala z Italijani, se je izpostavila očitkom kolaboracije. Na drugi strani je partizansko gibanje z močno propagando razglašalo boj proti okupatorju, čeprav je bila njihova glavna ost uperjena v izvedbo revolucije in so bili partijsko-partizanski zaupniki OF v tesnih stikih s predstavniki okupacijskih oblasti in njenimi vojaškimi poveljniki.

Na zunaj je partizanski boj potekal v znamenju boja proti okupatorju, toda večji del žrtev je po partijski strategiji prevzema oblasti padlo zaradi revolucije, bodisi neposredno zaradi revolucionarnega nasilja ali posredno zaradi povračilnih ukrepov okupatorja. Delež žrtev, ki jih je povzročila protirevolucionarna stran predvsem v Ljubljanski pokrajini, na Gorenjskem in Primorskem, je v primerjavi z deležem žrtev partizanske strani in okupatorjevih žrtev sicer majhen, za celotno sliko dogajanja med okupacijo pa tudi dovolj pomemben. Velik del žrtev okupatorja ni bil po volji revolucije. Neposredni vzroki zanje so bili raznovrstni: od represalij, pošiljanja v taborišča, streljanja talcev, ovajanja in izročanja seznamov, do umorov in pobojev iz rasnih, političnih, verskih, idejnih, razrednih in drugih razlogov.

Partija je s politiko razdvajanja ustvarila nasprotnika, kar ji je omogočilo, da je pod plaščem narodnoosvobodilnega boja izvedla prvo, po koncu vojne pa še drugo fazo boljševistične revolucije. Največji strateški uspeh je dosegla s tem, da je nasprotnika z nasiljem prisilila k legalizaciji samoobrambe in s tem v sodelovanje z okupatorjem. Protirevolucionarna stran si je tako začasno omogočila preživetje, nikakor pa revolucionarno partizansko gibanje niti zaradi protirevolucionarne samoobrambe niti zaradi oboroženih vojaških akcij okupatorja ni bilo uničeno. Medvojno podpihovanje razdora in sovraštva je bila priprava za dogodke ob koncu vojne. Razvoj dogodkov je naravnost vodil k množičnim povojnim pobojem, ki jih je partija pred mednarodno javnostjo poskušala prikriti, kolikor je bilo znanega pa predstaviti kot obračun s kolaboracijo. Njihovo notranje bistvo pa vendar ostaja v leninistični revolucionarni logiki prevzema oblasti, po kateri ni potrebno, da se nasprotniku pred sodišči dokazuje njegova krivda.

Okupacija kot priložnost izvedbe revolucije

Razpad starojugoslovanske države in tuja okupacija sta komunistom omogočila ugodne zunanje pogoje za uresničenje njihovih dolgoročnih ciljev. Okupacija se jim je ponudila kot priložnost, kakršne do takrat še niso imeli. Po strategiji boljševiske partije je bila njihova naloga, da zunanjo vojno (okupacijo) po etapah spremenijo v notranjo vojno (revolucijo). Za začetek prve faze revolucije in oborožene vstaje zatiranega naroda je bilo potrebno, da je nacistična Nemčija napadla komunistično Sovjetsko zvezo. Ker je bil narodnoosvobodilni boj vdolan v izvedbo

revolucije, so žrtve, ki so bile potrebne zaradi revolucije, lažje opravičili. Na račun narodnoosvobodilnega boja so na različne načine pridobili številne podpornike in se na lahek način znebili ljudi, ki so bili proti revoluciji ali za partijo niso bili zanesljivi. Narodnoosvobodilni boj se je začel na klic kominterne k oboroženemu boju v obrambo prve socialistične države na svetu, v katerem je vsak partijec povsod po svetu postal vojščak Rdeče armade.

Revolucija brez razpada stare države, okupacije in nacistične invazije na Sovjetsko zvezo ne bi imela dovolj ugodnih zunanjih pogojev za uspeh. Brez revolucije in njenega nasilja na večjem delu slovenskega ozemlja zagotovo ne bi bilo toliko žrtev in predvsem ne bi bilo množičnih pobojev med vojno in ne po njenem koncu. Tudi sprava zaradi povzročenih žrtev in krivic ne bi bila potrebna. Ker so bile zunanje razmere revoluciji naklonjene in je bila njena izvedba v rokah izšolanih revolucionarjev brez vsakršnih moralnih zadržkov, so bila za njen uspeh dovoljena in uporabljena vsa razpoložljiva sredstva. Narodnoosvobodilni boj je bil vedno pri roki kot izgovor za povzročeno nasilje, narodno izdajstvo ter sodelovanje z okupatorjem pa kot opravičilo. Revolucija je lahko taktično uspela, ker jo je partija v obdobju tuje okupacije izpeljala kot narodnoosvobodilni boj in kot prvo fazo revolucije hkrati.

Zunanjepolitične razmere pred nemškim napadom na Sovjetsko zvezo pa nasprotno partiji niso bile tako naklonjene. Slovenski komunisti so bili med nemško-sovjetskim paktom (1939–1941) pripravljene sprejeti tudi Stalinovo odločitev, da žrtvuje slovenski narod, če bi bilo to v korist svetovnemu proletariatu. Ker so morali izpolnjevati kominternovska navodila iz Moskve, so zaradi pakta prepovedali tudi vsako antihitlerjansko propagando v predaprilski Jugoslaviji, sodelovanje komunistov z nacisti pa utemeljevali tudi z razlago, da je nacizem predstopnja komunizma. Za narodnoosvobodilni boj se ne bi odločili, če ne bi brezpogojno verjeli v brezmejno moč Rdeče armade in ne verjeli, da narodna osvoboditev kot revolucionarni prevrat prihaja samo z vzhoda. Z oboroženim odporom proti okupatorju niso vodili samo narodnoosvobodilnega boja zatiranega naroda, prve faze revolucije in obrambe prve socialistične države na svetu, ampak so storili tudi svojo partijsko internacionalistično dolžnost.

Druga faza revolucije in množični poveljni pokoli

Revolucionarno nasilje iz obdobja okupacije se je po partijskih pripravah na prelomni trenutek ob koncu vojne sprostilo in zajelo težko predstavljen obseg. V poveljnih množičnih pokolih je bilo v kratkem obdobju umorjenih več ljudi kot v katerem koli drugem obdobju med vojno. Na območjih nekdanje Ljubljanske pokrajine, kjer je bilo medvojno revolucionarno nasilje najhujše, posledično je tam tudi protirevolucionarni odpor zajel največji obseg, so posamezna naselja ostala skoraj brez moškega prebivalstva, pobito je bilo tudi več kot 20 odstotkov celotnega prebivalstva. Za trdnost partijske oblasti je bilo pomembno, da je bilo v pokolih soudeleženo veliko njenih podpornikov. Vsi partijci, še posebej pa partijsko vodstvo, so morali množične pokole zagovarjati. V javnosti so jih prikrižali, vendar so se dobro zavedali, da so svojo oblast utemeljili na prelitih krvi.

Z izvršitvijo množičnih pokolov se revolucionarno nasilje po vojni ni končalo. V različnih oblikah, z različno intenzivnostjo in v različnem obsegu se je nadaljevalo skozi celotno obdobje totalitarne partijske oblasti do leta 1990. Poveljno obdobje totalitarne komunistične oblasti in predhodno obdobje okupacije zato ni mogoče obravnavati brez njune vzročno-posledične povezanosti. Poveljno revolucionarno nasilje in zlasti množične poveljne pokole ni mogoče razumeti brez podrobne analize dogodkov in procesov med okupacijo, njihove dejanske narave ter strategije in taktike komunistične partije pri prevzemanju oblasti. Komunistična partija niti najmanj ni bila pripravljena, da bi pridobljeno oblast delila, ampak je po svojem bistvu in ciljnih stremela k popolni osvojitvi, utrditvi in ohranitvi pridobljene totalitarne oblasti. Vso družbo in vse njene podsisteme si je z brezobzirno uporabo sile podredila in brez njene volje se ni moglo ničesar zgoditi. Oblast nad državnim aparatom je bila v celoti partijska. Partija je v svojih rokah trdno držala izvršilno, zakonodajno in sodno vejo oblasti.

Po nasilni osvojitvi oblasti, odpravi vsakršne opozicije, razlastitvah in nacionalizaciji večjega dela zasebne lastnine, kar vse je temeljilo na represiji in uporabi grobe sile, si je totalitarni boljševistični režim od konca petdesetih let začel prizadevati, da si pred javnostjo nadene bolj prijazen obraz in vzpostavi privid družbe blagostanja. Taka družba pa je lahko slonela le na marksistično-leninistični ideologiji in

revolucionarni dediščini. Celotno družbo je bilo zato potrebno obvladovati z manj nasilnimi metodami nadzora in represije. Poleg razrasti tajne policije, ki je s svojimi sodelavci segla v vse pore družbe, je steber oblasti postala režimska propaganda. V njeni službi so bile tako tedanje državne ustanove, kot tudi novi družboslovni inštituti in novi znanstveni in tehnološki dosežki. Z izbrisom množičnih medvojnih in povojnih pokolov, povojnih delovno prevzgojnih taborišč ter raznovrstnih oblik fizičnega in psihičnega nasilja iz javne zavesti in spomina je totalitarni režim novo družbeno ureditev razglašal za najbolj napredno, humano in demokratično. Partijska elita je bila v tem sistemu privilegirana in je živela na račun pridobitev revolucije v zaplenjeni lastnini, ki so jo zasegli prejšnjim lastnikom predvsem z izgovori o njihovem sodelovanju z okupatorjem v obdobju okupacije.

Ker groba sila za obvladovanje družbe ni bila več potrebna, se je zaradi boljših življenjskih razmer med precejšnjim delom navadnih državljanov postopoma pojavil občutek, da v družbi, v kateri je bila revolucija proces, revolucionarnega nasilja ni več in da je nastopil čas socializma s človeškim obrazom. Zadolževanje na Zahodu, ki je totalitarni režim v Jugoslaviji podprl zaradi spora s Stalinom, je to občutje v dvopolni blokovski delitvi sveta utrjevalo. Vendar pa je Titov totalitarni režim, navkljub odmiku od sovjetske linije, še bolj dosledno izvajal marksistično-leninistično ideologijo in dokazoval svojo ideološko čistost ter s politiko neuvrščenosti širil prostor mednarodnemu komunizmu. Pripadnost oktobrski revoluciji in leninističnim principom osvojitve oblasti je bila vseskozi neomajna. Nazadnje se je navkljub zagotavljanju ideološke čistosti režima jasno pokazalo, da totalitarni komunistični sistem dolgoročno ni vzdržen in po večini kriterijev ne dosega rezultatov demokratičnih družb. Komunistični sistem v Jugoslaviji in Sloveniji je razpadel v soodvisnosti z razpadanjem sistema v Sovjetski zvezi, kjer je bilo središče mednarodnega komunizma in od kjer so ga presajali na slovenska tla.

Revolucionarno nasilje je bila stalnica povojnega totalitarnega sistema. Kakor med vojno, sta se spreminjala predvsem njegova silovitost in obseg, ki pa sta bila odvisna od položaja, v katerem je bil režim. Ta je v potrebnih razmerah ideološki pritisk in nasilje zaostroval, ko so se pojavile težave in so se problemi samo še stopnjevali, je popuščal, postajal spravljen in pripravljen na sodelovanje.

Kdor se ni strinjal s partijskim režimom, je bil njegov nasprotnik, ki ga je bilo potrebno nadzirati. Kot so nasprotnika med okupacijo očrnili z »belogardistom«, »narodnim izdajalcem« ali »okupatorjevim sodelavcem«, so ga po vojni označevali za »reakcionarja« in »nazadnjaka«. Pod nadzorom partijske tajne politične policije pa niso bili samo ti nasprotniki režima, pač pa razen najvišjega partijskega vodstva, tudi nosilci sistema, kajti cel sistem je temeljil na partijsko-udbovskem nadzoru in ovaduštvu.

Zastraševanje nasprotnikov partijskega režima in zlasti svojcev žrtev in sorodnikov prebeglih oseb je bil v obdobju revolucionarnega nasilja po koncu vojne nepogrešljiv sestavni del nadzora. Najhujšemu nasilju so bili takrat izpostavljeni maloštevilni preživeli nasprotniki partijskega režima, ki so se med okupacijo borili proti komunizmu, njihovi družinski člani, sorodniki med vojno in po njej pobitih nasprotnikov ter idejni, politični in razredni sovražniki režima. Z drugimi so obračunali na povojnih montiranih procesih, s katerimi so dosegli izjemen propagandni učinek. Cerkev je bila najbolj izrazit idejni nasprotnik partije pred vojno, med njo in po njej. Krščanski nauk je diametralno nasproten partijskemu stremljenju po totalitarnem obvladovanju ljudi. Tudi pod vplivom Cerkev je velik del prebivalstva med vojno, zlasti na območjih, ki so bila pod partijsko oblastjo, odklanjal partijsko diktaturo in se ji tudi dejavno zoperstavil. Z vpetostjo in povezavami v mednarodni prostor je bila Cerkev po vojni, navkljub poskusom njene destabilizacije in novačenju sodelavcev tajne politične policije iz duhovniških vrst, zatočišče disidentov in vsaj delen prostor svobode.

Kdor se je komunistični oblasti odkrito zoperstavil ali imel stike s politično emigracijo oz. širil emigrantsko literaturo, je partijski državni aparat z njim neusmiljeno obračunal. Stigmatizacija nasprotnikov socialistične ureditve, tako tistih, ki so z dejanji nastopali proti režimu, kakor tistih, ki so bili zgolj rojeni staršem, ki so bili med okupacijo tako ali drugače opredeljeni proti komunizmu, je bila načrtna. Pri otrocih se je začela že z vstopom v šolo. Izvor, pripadnost in preteklost družine je nato posameznika spremljala celo življenje in na vsakem koraku. Kakor versko prepričanje, je lahko tudi izvor zatajil z vstopom v Zvezo komunistov, s čimer si je odprl pot do višjih služb in položajev. Najtežje je bilo za tiste, ki jih je preganjala tajna policija ali so bili z njo prisiljeni sodelovati.

Za celovito obvladovanje družbe je bil potreben tudi nadzor nad zgodovino in razlago zgodovinske resnice. Na zanikanju in prikrivanju medvojnega revolucionarnega nasilja, povojnih množičnih pokolov in na preganjanju vseh, ki so mislili drugače kot partija ali si drznili o pokolih javno spregovoriti, je njeno vodstvo gradilo mitologijo pravičnega boja partizanskega gibanja pod vodstvom Komunistične partije za osvoboditev slovenskega naroda izpod fašizma in za socialno bolj pravično družbo. Žrtve revolucionarnega nasilja so izbrisali iz javnega spomina. Vse, kar bi v javnosti lahko zbudilo misel nanje, so odstranili. O njih se ni smelo govoriti in ne vedeti. Bile so žrtve, ki jih za oblast ni bilo. Ko je bilo v javnih listinah potrebno izkazati, da jih ni, so se delali nevedne in pisali, da so pogrešani.

Partija svojim nasprotnikom, ki so bile žrtve njenega nasilja, že med okupacijo ni priznala pravice do groba. Komunisti so prve žrtve revolucionarnega nasilja morili skrivoma. Za njihova trupla so morali poskrbeli, da ne bi bila odkrita in prišla do svojcev. Partija je hotela preprečiti, da se na njihovih grobovih ne bi zbirali njeni nasprotniki in nasprotovali njim in njihovemu nasilju. Za svojimi žrtvami so brisali vsako vidno sled, ki bi kakor koli spominjala nanje. Celo grobove žrtev, ki so jih protirevolucionarji postavili med vojno, so po koncu vojne oskrunili in jih zravnali z zemljo. Trupla najbolj znanih protirevolucionarnih osebnosti so iz grobnic celo izkopali in jih odpeljali v neznano in še zdaj se »ne ve«, kje so. Kraji s posmrtnimi ostanki žrtev revolucionarnega nasilja, tudi v kraških brezni in v drugih težko dostopnih mestih, so bili pod stalnim nadzorom, obiskovanje krajev množičnih pokolov pa je bilo sploh prepovedano in onemogočeno. Svojem žrtev so odrekli pravico do odkopa in javnega žalovanja. Iskanje sledi za žrtvami se je končalo pred zaprtimi vrati in molkom državnih organov, najbolj vztrajnim pa je bilo z grožnjo s posledicami prepovedano vsako nadaljnje poizvedovanje.

Padec berlinskega zidu in prve svobodne volitve 1990

Padec Berilinskega zidu, ki je sprožil razpad komunizma v vzhodni Evropi, in drugi dogodki v Sovjetski zvezi in v Jugoslaviji, so vznemirili tudi slovensko partijo, ki se je novim razmeram začela prilagajati tako, da je, navkljub popuščanju in prilagajanju novim razmeram, strateške cilje oblasti ohranjala. Med temi je bila tudi njena

razlaga polpretekle zgodovine, ki temelji na maskiranju revolucije, poudarjanju narodnoosvobodilnega boja na eni in narodnega izdajstva ter sodelovanja z okupatorjem na drugi strani.

Z demokratizacijo slovenske družbe in prvimi svobodnimi večstrankarskimi volitvami se je slabega pol stoletja po komunističnem prevzemu totalitarne oblasti med prvimi žgočimi problemi odprlo vprašanje povojnih množičnih pobojev in druge dolgo zamolčane, prepovedane in nerešene zadeve slovenske polpretekle zgodovine. O vseh vprašanih medvojnega in povojnega dogajanja od leta 1941 naprej je bilo mogoče poslej v javnosti svobodno razpravljati, čeprav je bilo, zlasti med žrtvami revolucionarnega nasilja, še veliko strahu. Strah je bil zaradi prestanega ustrahovanja, groženj in nasilja razumljiv in upravičen, demokracija pa krhka, saj so vsi podsistemi družbe ostali še dolgo nedotaknjeni in razmerja med novimi in starimi silami zaradi neizpeljane lustracije neenakopravna. Poleg tega so se partijci zajedli v strukture novih strank in v njih na trenutke prevzeli odločujoč vpliv. Ker tudi voditelji demokratičnih strank razmer pod okupacijo po tolikih letih od konca vojne niso dobro poznali, ni bilo pogojev, da bi lahko prišlo do večjega preloma v odnosu politike do polpretekle zgodovine. Žrtve revolucionarnega nasilja in povzročene krivice v totalitarnem režimu so tako zaradi nenaklonjenosti, ki so jo do teh tem v javnosti ustvarjali mediji, kakor tudi zaradi osamosvajanja Slovenije, ostale na obrobju političnega dogajanja.

Po osamosvojitvi Slovenije je koalicija Demos razpadla na odločilni točki prihodnjega razvoja nove države. Partija je pri tem izkazala svojo neformalno moč, saj je veliko večino vzvodov oblasti tudi v kratkotrajnem obdobju Demosa ohranila trdno v svojih rokah. Kakor je pred letom 1990 s tajno politično policijo podtalno obvladovala celotno družbo, so podtalne mreže tudi po letu 1990 ostale nedotaknjene. Moč demokracije in moč novih sil sta bili zato takrat kot tudi pozneje zelo omejeni. Korenitega preloma s totalitarno preteklostjo navkljub volilni zmagi ni bilo. Demos je sicer izpeljal osamosvojitve Slovenije, v vsej svoji heterogenosti in raznolikosti, kakor tudi zaradi vplivov partijskih elementov, pa je ni bil sposoben tudi notranje preobraziti.

Preživele žrtve revolucionarnega nasilja so zunanjo politično preobrazbo in osamosvojitve Slovenije dočakale v prepričanju, da je bil odpor revolucionarnemu nasilju med vojno in po njej upravičen in pravičen. Čeprav v novih demokratičnih strankah niso imele večjega političnega vpliva, so vendar upravičeno pričakovale, da bo samostojna Slovenija, kot nova demokratična država, utemeljena na plebiscitarni odločitvi slovenskega naroda za lastno državo, in na spoštovanju človekovih pravic, sprejela v svoj ustavnopravni okvir tudi obsodbo totalitarnega režima in odpor proti revolucionarnemu nasilju kot enega od temeljev in vrednot slovenske državnosti. Podobna pričakovanja so imeli tudi politični emigranti, ki so domovino po koncu vojne morali zapustiti v strahu pred revolucionarnim nasiljem in so se po dolgem polstoletnem pričakovanju sprememb začeli vračati v kraje, ki so jih morali nekoč zapustiti.

Nove demokratične sile, ki so izvršilno in zakonodajalno oblast prevzele v obdobju koalicije Demos (1990–1992), so sicer sprejele moderno *Ustavo* (1991), zakonodajo na področju urejanja razmerij nove države do polpretekle zgodovine pa so v naslednjih letih sprejemale koalicijske vlade pod vodstvom LDS. S t. i. vojnimi zakoni se je razširil krog upravičencev do različnih socialnih pomoči (mobiliziranci v nemško vojsko, itn.), vendar so vsem privilegiranim skupinam povojnega totalitarnega režima v okviru novih predpisov ohranili statusne in materialne pridobitve revolucije. Maloštevilnim, ki so se uprli revolucionarnemu nasilju in so preživeli povojne pokole, pa so ti zakoni kot sodelavcem okupatorja izrecno odrekli kakšno koli pravico. Partijskim silam je tako v demokratičnih razmerah uspelo uveljaviti in potrditi partijsko razlago polpretekle zgodovine o narodnoosvobodilnem boju in »narodnih izdajalcih«.

Po prvih svobodnih volitvah je bila julija 1990 ustanovljena *Komisija Skupščine Republike Slovenije za raziskavo povojnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih nepravilnosti*, ki je imela nalogo, da v prvi vrsti ugotovi vsa relevantna dejstva v zvezi s povojnimi množičnimi poboji in razišče povojne montirane sodne procese ter skupaj z drugimi državnimi organi naredi vse, da se takšni procesi razveljavijo, žrtve pa moralno, politično, pravno in materialno rehabilitirajo. Naloga komisije je bila zelo zahtevna in je obsegala široko področje

nepregledne in zapletene totalitarne zapuščine nedemokratskega režima in njegove tajne politične policije z raziskavo dogajanja na zaprtem območju Kočevske Reke vred. Ker so bile njene pristojnosti zelo omejene, zastavljene naloge ni opravila in je tudi ni mogla opraviti.

Zaradi omejenih pristojnosti in neuspešnega ter nedokončanega dela prve parlamentarne komisije je bila na zahtevo poslancev prvega sklica Državnega zbora RS leta 1993 ustanovljena še *Preiskovalna komisija Državnega zbora Republike Slovenije o raziskovanju poveljnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih tovrstnih nepravilnosti*. S preiskavami je imela nova komisija namen »ugotoviti in osvetliti dejstva v zvezi s poveljnimi množičnimi poboji ter tudi posameznimi likvidacijami ter pravno dvomljivimi procesi v naši polpretekli dobi, s poudarkom na poveljnih množičnih pobojih«.

Komisija si je zadala nalogo, da ob raziskavi dejanskega stanja ob koncu vojne ugotovi odgovornost nosilcev takratne politične in vojaške oblasti za poveljne množične poboje. S tem namenom je zaslišala 39 oseb, pri svojem delu pa je uporabljala tudi znanstveno-raziskovalne metode dela. Ker so komisijo sestavljali predstavniki parlamentarnih strank, komisija niti najmanj ni bila enotna in je na koncu izdelala dva ločena dokumenta z različnimi ugotovitvami in predlogi sklepov. Zagovorniki partijske tranzicije so navajali, da na podlagi obravnavanega dokaznega gradiva ni mogoče z gotovostjo ugotoviti, kdo je ukazal poboje, čeprav so pri tej odločitvi morale sodelovati »vsaj nekatere ključne in najodgovornejše osebnosti takratnega časa v Jugoslaviji in Sloveniji«, zastopniki strank slovenske pomladi s predsednikom komisije dr. Jožetom Pučnikom pa so bili trdno prepričani, da je vloga KPJ in KPS pri pobojih nedvoumna in dokazana.

Partijsko-tranzicijski del komisije je Državnemu zboru predlagal v razglasitev, da pravno in moralno odgovornost za poboje nosi prejšnja oblast in njena državno-pravna predhodnica, da obsodi izvensodne poboje, izrazi obžalovanje za storjene krivice in se v okviru materialnih možnosti obveže popraviti krivice, poudari zgodovinsko vlogo NOB za narodno osvoboditev in graditev slovenske državnosti, odkloni vsakršno moralno krivdo zgolj na podlagi kriterija pripadnosti katerikoli

strani, da so tragična dejanja in delitve med vojno in njihove posledice kruta zgodovinska dejstva, da njihova uporaba in zloraba ne sme povzročati novih delitev, da se bo RS razvijala in uveljavljala kot demokratična, pravna in socialna država, v kateri bo posebna skrb namenjena varovanju človekovih pravic in dostojanstva.

Predlog sklepov dr. Pučnika oz. zastopnikov pomladnega dela komisije, ki je bila v manjšini, je predvideval, da Državni zbor sprejme ugotovitev, da pravno in moralno odgovornost za poveljne poboje nosi vodstvo Komunistične partije, ki je imelo v Sloveniji v poveljnih letih absolutno oblast, in da je Republika Slovenija iz pravnih in kulturnih razlogov dolžna primerno pokopati ostanke žrtev množičnih pobojev, primerno označiti grobišča in popraviti krivice, v kolikor je danes to še mogoče, ter zahteval, da Vlada pripravi pravne in materialne pogoje, da sodne oblasti natančno določijo, v katere kategorije zločinov spadajo poveljni poboji ujetih vojakov in civilistov na Slovenskem in kazenskopravno ukrepajo. Ugotovitve in predloge sklepov obeh delov komisije je dr. Pučnik v obliki vmesnega poročila pred koncem mandata 24. 9. 1996 posredoval predsedniku Državnega zbora Jožefu Školču z zahtevo, da ga Državni zbor obravnava na seji, kar pa se ni zgodilo.

V prvem mandatu po prvih svobodnih volitvah, ponekod tudi v naslednjih mandatih občinskih svetov, so delovale tudi komisije za raziskavo poveljnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih nepravilnosti v posameznih občinah, ki so obravnavale več primerov poveljnih množičnih pobojev in za svoja območja zbrale številna pričevanja medvojnega in poveljnega revolucionarnega nasilja. Ob vsej množici materialnih dokazov, pričevanj, dokaznega arhivskega gradiva in jasni zahtevi Pučnikovega dela preiskovalne komisije, da Vlada RS pripravi pravne in materialne pogoje, da sodne oblasti natančno določijo, v katere kategorije zločinov spadajo poveljni poboji ujetih vojakov in civilistov in kazenskopravno ukrepajo, ni bil še nihče poklican h kazensko pravni odgovornosti in ne spoznan ali obsojen za krivega zaradi poveljnih množičnih pobojev. Sodstvo, ki je kot tretja veja oblasti po letu 1990 ostalo docela nedotaknjeno, v vsem obdobju po letu 1990 ni bilo sposobno ali zavestno ni hotelo procesirati in ne obsoditi krivce največjega zločina v zgodovini slovenskega naroda. Množični poveljni poboji kot tudi drugi medvojni in poveljni zločini, so tako ostali brez krivcev oz. zločincev.

Na ta način je bil ubranjen temeljni postulat partije, da za zločine, ki sicer ne zastarajo, a so bili zaradi revolucije izvršeni v njenem imenu med okupacijo in po končani vojni, ne bo nihče obsojen, ne procesiran in zanje ne bo kazensko ali kako drugače odgovarjal. Partija je bila po več desetletjih totalitarnega obvladovanja množic vešča manipuliranja z ljudmi. Vedela je tudi, kaj so dejanski vzvodi oblasti in kako v demokratičnih okvirih ohranjati nedemokratične vire družbene moči. Za seboj je počistila arhive in zavarovala nadzor nad zgodovino ter spretno ovirala odkrivanje zločinov, ki bremenijo njeno zgodovino in slo po oblasti.

Prve svobodne volitve 1990 so odprle pot k objektivnejšemu razumevanju polpretekle zgodovine, ki so jo zagovorniki in podporniki partijske razlage v negativnem pomenu kmalu označili za revizionizem tega, kar je bilo v preteklosti že raziskano in dognano in kar naj bi po njihovem mnenju veljalo za vse večne čase. Z okostenelim vztrajanjem pri njihovem starem ideološkem pogledu niso bili pripravljeni popuščati, dokler niso spoznali nesmiselnosti tega vztrajanja zaradi razvidnih dejstev in spremenjenih političnih razmer v svetu, ki so sprejele tudi resnico totalitarnega komunizma. Pod težo razlogov so v novih razmerah delno začeli popuščati, vendar ne toliko pri bistvenih stvareh in le toliko, kolikor je bilo zanje in njihove oblastne interese nujno potrebno.

Demokratizacija Slovenije je po letu 1990 prinesla svobodo javnega izražanja. Za izrečene ali napisane besede o zamolčanih in prepovedanih temah iz polpretekle zgodovine ni bilo več preganjanja. Ni bilo več bojazni, da bi pri prehodu meje državljanu iskali ali odvzemali emigrantsko literaturo ali ga zaradi tega pošiljali v zapor. Z razpadanjem totalitarnega sistema so pod pritiskom javnosti padali še zadnji tabuji in javne razprave so razkrivale tudi revolucionarno nasilje, upravičenost odpora proti njemu in množične poboje. Ker pa je partija imela v večini javnih ustanov, starih in novih strank svoje ljudi, je ta položaj lahko pozorno spremljala, nadzirala in usmerjala.

Navkljub zadržanosti in tihemu nasprotovanju teh sil je bila osamosvojitvena zakonodaja v skupščini, pogosto le z minimalno večino, vendarle sprejeta. Bolj kot s prizadevanjem za osamosvojitvev je partija delovala v smeri utrjevanja

revolucionarnih privilegijev in spodbujanja nasprotij znotraj neizkušene demokratičnega tabora. Moč starega partijskega režima se je pokazala zlasti ob izglasovanju zavrtni predlagane lustracije v slovenski skupščini za predstavnike ljudstva, ki so sodelovali s tajno politično policijo. Nemoč slovenske demokracije, da bi v prvem svobodno izvoljenem parlamentu opravila z navezanostjo na totalitarno preteklost, je s tem partiji omogočila, da je stari udbovski režim preživel in se prilagodil novim razmeram. Tako je obsodba komunizma in zločinov, ki jih je izvedla Komunistična partija od leta 1941, ostala v najvišjem predstavniškem in zakonodajnem organu v Republiki Sloveniji neizpolnjena.

Temeljna ustavna listina

Najpomembnejši akt preloma s krvavo preteklostjo je *Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije* z dne 25. junija 1991, ki so jo sprejeli v slovenski skupščini ob razdružitvi z bivšo državo tudi »ob dejstvu, da SFRJ ne deluje kot pravno urejena država in se v njej hudo kršijo človekove pravice, ...«. Nesporno moremo ugotoviti, da so človekove pravice v SFRJ grobo kršili ne le ob njeni razdružitvi, ampak celotno obdobje od začetka komunistične vladavine na tleh Jugoslavije. Ker je bila Slovenija sestavni del SFRJ, je bila razdružitve s SFRJ leta 1991 sama po sebi posredno tudi razdružitve s svojo lastno totalitarno preteklostjo in njena obsodba. To je bilo tudi največ, kar je bila slovenska demokracija med tranzicijo v odnosu do svoje totalitarne preteklosti sposobna priznati in v svojem najvišjem pravnem aktu zapisati. Svojo lastno preteklost je uspela obsoditi z obsodbo prejšnje skupne države.

Oblast v Republiki Sloveniji se je po prvih svobodnih volitvah na zunaj sicer formalno demokratizirala, na znotraj pa so zlasti s prevlado starih sil ostali tudi stari vzorci njenega delovanja in stari centri neformalne moči ter vpliva. Takšno stanje je ohranjalo stara razmerja in krepilo moč starih sil. Za vzdrževanje politične prevlade nad demokratičnimi, nepartijskimi in neomeženimi strankami v Državnem zboru so stare partijske sile ves čas pozorno nadzorovale strateške vzvode delovanja družbe, s katerimi so zagotavljale odločilen vpliv predvsem v javnih medijih, na finančno-gospodarskem področju in v sodstvu.

V medijsko in idejno neuravnoteženem prostoru je partija svojo razlago polpretekle zgodovine začela braniti tudi s sklicevanjem na več resnic. Boljševistično revolucijo, obremenjeno z najhujšimi zločini v slovenski zgodovini, ni bilo mogoče zagovarjati, lahko so jo le opravičevali, so jo pa poskušali preglasiti s poudarjanjem narodnoosvobodilnega boja in uporom proti okupatorju. S prilagajanjem preteklosti trenutnim potrebam so sami postali največji revizionisti. Zavedali so se, da je v boju za prihodnost potrebno obvladati preteklost in v njej zase ustvariti svojo pozitivno vlogo. V dogodkih polpretekle zgodovine, ki jih razlagajo v skladu s svojo partijsko tradicijo, so za svoje ideološke privrženec našli veliko mobilizacijsko moč. V demokratizaciji si lahko vsak po svoje razlaga preteklost. »Več resnic« je v slovenski politični prostor prineslo tudi več pojmovne zmede, še vedno pa v državnem zboru ni bilo jasne obsodbe komunističnega režima.

Poročili Pučnikove državnozborske preiskovalne komisije za raziskavo povojnih množičnih pobojev in predlog sklepov njenega večinskega in manjšinjskega dela niso bili obravnavani na seji državnega zbora in niso za nikogar zavezujoči. Delovanje Pučnikove komisije, še manj pa njene skupščinske predhodnice, ni opravičilo pričakovanj številnih žrtev, posebej ob dejstvu, da so akterji tedanjih dogodkov »izgubili spomin«. Prav tako pravosodni organi niso sprožili postopkov ugotavljanja odgovornosti za izvršene izvensodne povojne množične poboje in še manj za druge poboje tako med vojno kot tudi po njej. Nobenih posebno boljših rezultatov v prvem obdobju po prvih svobodnih volitvah ni dosegla niti *Vladna komisija za reševanje vprašanj prikritih grobišč*, ki je bila leta 1991 ustanovljena za reševanje problema vprašanja množičnih povojnih pobojev in ravnanja z mrtvimi. Vlade RS so samo občasno pokazale več odgovornosti za neresena vprašanja polpretekle zgodovine. V posebni izjavi je Vlada leta 2001 ob »zavezi, da na civiliziran način prispeva k ureditvi temnih strani iz narodove zgodovine«, izrazila tudi »svoje obžalovanje tragičnih dogodkov iz polpretekle zgodovine«. Več od obžalovanja pa s strani Vlade RS, kakor tudi Državnega zbora, ni prišlo.

Strateški cilj, da se komunizma kot totalitarnega sistema in Komunistične partije, ki je v imenu komunistične ideje v Sloveniji zagrešila hude zločine proti človeštvu, ne obsodi, so stare partijske sile dosegle tudi pri glasovanjih v državnem zboru o

t. i. vojnih zakonih. Breme nerešenega odnosa do zgodovine, do demokracije in civilizacije so s tem preložile na poznejše rodove. Takrat zagotovo ne bo več toliko sovraštva in ideologije, morda pa bo več čuta za pravičnost.

Vojni zakoni

S sprejemanjem vojnih zakonov (*Zakon o žrtvah vojnega nasilja, Zakon o vojnih grobiščih, Zakon o vojnih invalidih, Zakon o vojnih veteranih, Zakon o pravicah iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja bivših vojaških zavarovancev*), s katerimi slovenska politika izraža odnos do polpretekle zgodovine, se je pokazalo, da stranke pod okriljem starega režima, vztrajajo pri stari razlagi medvojnega dogajanja, odklanjajo spravo in glede na zastopanost v državnem zboru ne dovolijo, da bi v zakonodaji kakor koli odstopali od njihove razlage zgodovine. Protipartizanski strani ne priznavajo pravice do upora revolucionarnemu nasilju v času okupacije in jo vztrajno obtožujejo narodnega izdajstva in sodelovanja z okupatorjem. Na tej točki se slovenska politika še vedno lomi in se bo lomila, dokler se ne bo spremenil odnos do preteklosti, kot ga zdaj vztrajno vzdržujejo stare partijske sile, ki iz takega odnosa v pretežno partijsko indoktrinirani družbi še vedno vlečejo politične koristi.

Z uveljavitvijo vojnih zakonov v pravni okvir RS se nadaljuje praksa nekdanje države, v kateri so sistematično kršili človekove pravice. Najbolj simptomatično je, da so bile priznane žrtve nasilja samo ene od obeh strani, ki sta bili v obdobju okupacije ideološko, politično in vojaško na nasprotnih bregovih. Uzakonjena je pravica do vrste statusov in pravic za pripadnike partizanskega gibanja in civilnih žrtev vojnega nasilja, ki so jih povzročili »okupator in njegovi sodelavci«, pri tem pa so bile, kakor v prejšnjem sistemu, od pravic izvzete številne druge kategorije upravičencev. Z dopolnili in spremembami k prvotno sprejetim zakonom so bile naknadno priznane pravice tudi drugim skupinam in posameznikom, ki so jim pripadale kot pripadnikom drugih vojaških enot ali kot druge civilne žrtve vojnega nasilja. Nikakor pa v zakonih, ki jih je sprejemal državni zbor, ni bilo nobenega statusa in ne pravic za žrtve vojnega nasilja, ki ga je povzročilo revolucionarno nasilje. Do konca so od priznanja kakršnih koli pravic z besedno zvezo »prostovoljno ali poklicno sodelovali na strani agresorja« izrecno izvzeli pripadnike vojaških formacij, ki so borili proti revolucionarnemu nasilju.

Do zadnje vsebinske spremembe *Zakona o žrtvah vojnega nasilja* (2009), ki je bila posledica odločbe Ustavnega sodišča o neskladnosti tega zakona z ustavo RS (2006), tudi ni bilo nobene omembe partizanskih enot v zvezi s povzročenim vojnim nasiljem, pa še takrat jih zakon opredeljuje kot druge oborožene sile. V istem duhu kakor *Zakon o žrtvah vojnega nasilja*, ki je bil največkrat dopolnjen in spremenjen, so pisani tudi drugi vojni zakoni.

S sprejetjem vojnih zakonov je bila v RS uzakonjena partijska delitev žrtev na naše in druge. Takšni, kot so bili najprej sprejeti, nadaljujejo in utemeljujejo narodni razdor, ki je nastal zaradi revolucionarnega nasilja v korist njegovih povzročiteljev. Zagovorniki revolucije, ki je med okupacijo in po končani vojni na različne načine povzročila množice žrtev, so si po obdobju totalitarizma z vojnimi zakoni tudi v demokraciji pridobili pravico, da svoje žrtve še naprej blatijo in zaničujejo ter tako branijo svoj privilegirani položaj. Ker nočejo priznati partizanskega revolucionarnega nasilja, tudi grobov žrtev tega nasilja ne vidijo in nočejo prepoznati. Uveljavili so partijski odlok z dne 16. septembra 1941, s katerim je partija v imenu OF, ki se razglasi za Slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOS), določila, da se vsak odpor proti okupatorju zunaj OF smatra za narodno izdajstvo, ki se ga najstrožje kaznuje.

Na mednarodnem forumu o holokavstu v Stockholmu je tedanji predsednik RS Milan Kučan 27. januarja 2000 izjavil, da »Slovenija ne bi pristala na zahteve, ki bi jih bilo v pripravah Slovenije na članstvo v EU mogoče razumeti kot zahtevo po odpravi odločitev in dejanj, s katerimi je takratna slovenska država v duhu Potsdama kaznovala okupatorjeve zločince in tiste, ki so z njim sodelovali v zločinih nad slovenskim narodom«. Takšne in podobne izjave pa ne glede na to, kdo in kje jih izreče, ne morejo spremeniti dejstva, da so glavnino povojnih pobojev v Sloveniji izvršili že pred začetkom konference v Potsdamu (17.7– 2.8.1945). Po govoru Josipa Broza Tita na Kongresnem trgu v Ljubljani, 26. maja 1945, je že naslednji dan prišlo do prvega večjega vala (Brezarjevo brezno), kateremu so zlasti po angleški izročitvi domobrancev konec maja 1945 sledili še drugi. Edvard Kardelj je 25. junija 1945 iz Beograda osebno pozval predsednika Narodne vlade za Slovenijo, Borisa Kidriča, »k hitrejšemu čiščenju, ker se je napovedovala amnestija in delovanje rednih sodišč«. Množična povojna morija, v prvi vrsti domačih vojaških, političnih in

idejnih nasprotnikov, je potekala v duhu boljševidne strategije osvojitve oblasti. Kot je izpričal Ivan Maček - Matija se je Ozna na svojo glavno nalogo ob koncu vojne posebej pripravljala in se pri tem, po pričevanju Alberta Svetine, dobro zavedala, da je potrebno to nalogo opraviti takoj po prevratu tako, da sodišča z množično pomorjenimi ne bodo imela nobenega opravka več.

IO ZZB in udeležencev NOB Slovenije je povojne množične poboje, drugače kakor zadnji predsednik ZKS, v spomenici DZ RS januarja 1995 v zvezi s 50-letnico zmage nad fašizmom obsodil »kot nekaj, kar je v popolnem neskladju z duhom NOB«. V družbi, ki vsaj na deklarativni ravni temelji na človekovih pravicah, je obsodba razumljiva, vendar je z vidika razvoja NOB kot prve faze revolucije zavajajoča, saj so bili povojni množični poboji načrtovani, so logična posledica revolucije in strategije komunističnega prevzema oblasti ter so zaradi prepletenosti in prekrivanja NOB in revolucije tudi v duhu NOB.

Tranzicijske sile starega režima pri vojnih zakonih niso popuščale, nove demokratične sile pa v Državnem zboru, tudi v mandatu prve Janševe vlade (2004–2008), niso imele zadostne podpore, da bi na najvišji zakonodajni ravni obsodili komunistični režim in njegovo revolucionarno nasilje. Deklaracija o narodni spravi, ki obsoja revolucionarno nasilje in jo je društvo Združeni ob Lipi sprave v nekoliko spremenjeni obliki leta 2013 že šestič vložilo v sprejetje Državnemu zboru, je bila vselej prezrta. Neuspešne so bile tudi druge pobude za obsodbo komunističnega nasilja in uveljavitev Deklaracije o narodni spravi v Državnem zboru.

Nobelih vidnih posledic v državnem zboru nista imeli niti resoluciji parlamentarne skupščine Sveta Evrope o ukrepih za odpravo dediščine nekdanjih totalitarnih komunističnih režimov (1996) in o obsodbi komunizma, fašizma in nacizma (2006) niti resolucija Evropskega parlamenta o evropski zavesti in totalitarizmu (2009) in tudi ne deklaracija ob razglasitvi 23. avgusta kot evropskega dneva spomina na žrtve stalinizma in nacizma (2008). Ker so v obeh mednarodnih ustanovah zastopani tudi predstavniki Republike Slovenije, ki jo njune resolucije in deklaracije vsaj moralno zavezujejo, bi bilo normalno pričakovati, da jih posvoji in potrdi tudi najvišji predstavniški organ v državi, ki je s totalitarno dediščino komunizma med

najbolj zaznamovanimi. Čeprav je bilo v zadnjih letih odkritih še več evidentnih materialnih in drugih dokazov okrutnega komunističnega nasilja, v državnem zboru RS tudi ob koncu drugega desetletja 21. stoletja še vedno ni obsodbe komunizma in ne priznanja pravice do odpora revolucionarnemu nasilju.

Temeljni cilj tranzicijskih sil, da se povzročitelji revolucionarnega boljševističnega nasilja ne obsodijo, se kaže v vztrajnem blatenju žrtev in v zavračanju vsakršnega prizadevanja, da se žrtvam upora proti revolucionarnemu nasilju vrne dobro ime. Krivdo za povojne množične poboje, ki jih prištevajo med vojne žrtve, dosledno zvrčajo na njihovo zavrženo sodelovanje z okupatorji. Prizadevajo si, da množične povojne poboje in drugo, zlasti medvojno revolucionarno nasilje, brez večjih pretresov in škode spravijo iz javnosti, da javnost to stran zgodovine partizanskega gibanja čim prej pozabi, in da predvsem partizanski boj proti okupatorju tudi v vojnih zakonih ohranijo čist. Zavedajo se, da bodo v zgodovini dobro zapisani samo v primeru, če bodo njihovi nasprotniki ostali »narodni izdajalci« in »sodelavci okupatorja«. Žrtve morajo biti zaradi tega še naprej zasramovane, da njihovi povzročitelji lahko opravičujejo svoja nečloveška dejanja in da narodni heroji ohranijo tudi svoje privilegije.

Vladne koalicije so vojne zakone pod vplivom starih partijskih sil in v državnem zboru vedno sprejele s preglasovanji. Za nadaljevanje narodnega razdora, za delitev žrtev vojnega nasilja na naše in druge, za delitev upravičencev na tiste, ki jim pravice iz določil zakona pripadajo, in tiste, ki jim ne pripadajo in za izključevanje celih skupin prizadetih do pravic, ki bi jim po vseh civilizacijskih normah morale pripadati, je bila v Državnem zboru vedno zadostna večina. Ker soglasja o vojnih zakonih v Državnem zboru ni bilo, so bila z njihovo uveljavitvijo povožena tudi vsa spravna prizadevanja. Udejanjanje narodne sprave v vojnih zakonih je ostalo daleč od javnih razprav o njeni nujnosti za slovensko prihodnost od začetkov demokratizacije naprej. Veliko izrečenih in zapisanih besed je bilo o njej vseskozi na splošni ravni, zelo malo takrat, ko so o njej odločala dejanja v konkretnih zadevah. V državnem zboru se je tudi pokazalo, da si predstavniki ljudstva spravo predstavljajo zelo različno. Ko so poslanske skupine v mandatu 2004–2008 o vojnih zakonih le poskušale doseči soglasje, jim to zaradi taktiziranja in

nepopustljivosti starih partijskih sil ni bilo dovoljeno. S ponovnim preglasovanjem v naslednjem mandatu (2009) pa se je pokazalo, da se slovenska politika o obsodbi revolucionarnega nasilja še ni sposobna dogovoriti in da stare partijske sile izrabijo vsako priložnost v obrambo svojih revolucionarnih pozicij. Navkljub ustavni enakopravnosti, ki ne pozna delitve na zmagovalce in nasprotnike, so z razdelitvijo na pravo in nepravo stran utrdili in zavarovali privilegije nosilcev boljševistične revolucije in zakonsko potrdili manjvrednost in brezpravnost mrtvih in še živih nasprotnikov revolucionarnega nasilja.

Zakon o vojnih invalidih (1995 in nsl.) določa pravice vojnih invalidov, vojaških mirnodobnih invalidov in civilnih invalidov vojne. Ureja pravice vojakov JLA, pravice vojnih invalidov in članov družin padlih borcev NOV v Sloveniji, Avstriji, Italiji in Jugoslaviji, o invalidih medvojnega protirevolucionarnega odpora v Sloveniji pa, kot da jih ne bi bilo. Tisti, ki so povojne poboje preživel, so bili brez pravic v Jugoslaviji in so zunaj zakona brez njih tudi po obravnavanem zakonu RS. Družine umorjenih invalidov in ranjencev protirevolucionarnega odpora tako in tako iz tega naslova niso nikoli imele nikakršnih pravic.

Z Zakonom o vojnih veteranih (1995 in nsl.) je bil priznan status vojnega veterana številnim vrstam vojaških in civilnih udeležencev slovenske osamosvojitvene vojne, udeležencem bojev za slovensko severno mejo, slovenskim vojnimi dobrovoljcem iz balkanskih vojn 1912–1918, pripadnikom bivše kraljeve jugoslovanske vojske v ujetništvu, borcem in drugim udeležencem narodnoosvobodilne vojne Slovenije, kakor tudi Slovencem v drugih antifašističnih vojaških formacijah v tujih deželah in v zavezniških vojskah. Vojni veterani so z dopolnitvijo zakona postali tudi pripadniki organizacije TIGR, samo tisti, ki so se z orožjem uprli revolucionarnemu nasilju, pa so zunaj zakona in niso priznani za vojne veterane. Pri tem je v zakonu posebej poudarjeno, da »za vojnega veterana ne šteje oseba, ki je prostovoljno ali poklicno sodelovala na strani agresorja«. Navkljub pravni nejasnosti pojma »prostovoljno ali poklicno sodelovanje na strani agresorja«, je potrebno v praksi razumeti na izločitev kakšne koli pravice za pripadnike vojaških formacij, ki se niso podredili Komunistični partiji, ki je vsak odpor proti okupatorju zunaj OF že leta 1941 opredelila za narodno izdajstvo.

Zakon o žrtvah vojnega nasilja (1995, in nsl.) je žrtev vojnega nasilja najprej načeloma opredelil kot državljana, »ki je bil v vojni ali vojaški agresiji na Republiko Slovenijo izpostavljen nasilnim dejanjem ali prisilnim ukrepom okupatorja, agresorja ali njenih sodelavcev«, z dopolnilom leta 2009 pa tudi kot »civilno osebo izpostavljeno nasilnim dejanjem ali prisilnim ukrepom drugih oboroženih sil«. Pri tem je bilo pojasnjeno, da se kot druge oborožene sile »štejejo enote Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije ter enote zaveznikov protifašistične oziroma protinacistične koalicije«. Zakon je že v naslovu izključil žrtve revolucije, v besedilu pa je uzakonil delitev žrtev vojnega nasilja na dve strani, saj je vse do odločbe Ustavnega sodišča o neskladju tega zakona z Ustavo priznal samo žrtve nasilja, ki sta ga povzročila okupator in protirevolucionarna stran. Zakon z delitvijo žrtev po zakonski poti pravno utrjuje in podaljšuje narodni razdor. Po načelu pravičnosti in sočutja so vse žrtve nasilja, pri katerem same niso bile aktivno udeležene, vredne usmiljenja in pomoči. Z uporabo besednih zvez »poklicno ali prostovoljno sodelovanje z okupatorjem« in »okupator, agresor ali njuni sodelavci« zakon sledi starim praksam politične in sodne zlorabe pravno težko opredeljivih pojmov za umore in preganjanje političnih nasprotnikov boljševiske revolucije, za opravičevanje zločinskega nasilja partizanskih enot in za izmikanje partijsko-partizanskih voditeljev kazenski odgovornosti za vojne zločine in zločine zoper človečnost ter za zanikanje žrtev revolucionarnega nasilja. Z besedno zvezo, da se »za žrtev vojnega nasilja po tem zakonu ne šteje oseba, ki je prostovoljno ali poklicno sodelovala na strani agresorja«, so iz zakona popolnoma izključili vse žrtve revolucionarnega nasilja. Navedeno sodelovanje je samo po sebi opredeljeno zelo nejasno. Iz besedila zakona ni jasno, kakšno vrsto sodelovanja obsoja in kako to sodelovanje meri oz. ocenjuje. Očitno meril niti ni potrebno postavljati, ker je indoktrinacija pustila določene predstave, pravičnost in resnica pa pri tem niti najmanj nista pomembni. Niti najmanj ni pomembno, da je bila neka oblika sodelovanja z okupacijsko oblastjo za ohranitev golega življenja izsiljena prav zaradi revolucionarnega nasilja.

Zakon o pravicah iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja bivših vojaških zavarovancev (1998 in nsl.) priznava vse pravice iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja po predpisih nekdanje Jugoslavije tudi borcem NOV ter njihovim

družinskim članom. Vse pravice in privilegije iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja v RS so imeli in jih še imajo številni nosilci revolucionarnega nasilja med vojno in po njej. V Sloveniji navkljub mednarodnim resolucijam in deklaracijam Evropskega sveta in Evropskega parlamenta ni bilo lustracije, zato jim tudi niso bili odvzeti ali zmanjšani privilegiji zaradi povzročenih zločinov. O pravicah iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja tistih, ki so se uprli revolucionarnemu nasilju, ni besede. Ker v zakonu ni sledu o revolucionarnem nasilju, tudi obramba proti temu nasilju ni mogoča. Prav zaradi takšne zakonske opredelitve je treba opozoriti, da so bili takšni upravičenci po koncu vojne večinoma kot ranjenci in invalidi umorjeni.

Zakon o vojnih grobiščih (2003, in nsl.) razčleni vojna grobišča na vojaška grobišča, grobišča žrtev vojne in grobišča žrtev vojne – po vojni usmrčenih oseb. Zakon uvaja za vsako vrsto grobišča posebej predpisan napis. Z dopolnilom zakona je bilo določeno, da se v glavnem mestu postavi spomenik vsem žrtvam vojn in z vojnami povezanih žrtev na območju Republike Slovenije, na njem pa se kot napis uporabi prva kitica pesmi Otona Župančiča »Domovina je ena«. Zakon naj bi celovito in enotno uredil varstvo grobišč vseh med vojno in po vojni umrlih oseb. Zakonsko besedilo je sicer očiščeno ideoloških predznakov in uvaja enoten sistem varstva in vzdrževanja, vpis v register kulturne dediščine, postopek pri novo odkritih vojnih grobiščih itd. Kakor pri drugih vojnih zakonih tudi pri vojnih grobiščih soglasja v Državnem zboru ni bilo in je bil tako pri sprejetju leta 2003 kot pri večji vsebinski dopolnitvi leta 2009 izglasovan s preglasovanjem. Zakon v osnovi temelji na stari partijski razlagi polpretekle zgodovine, prilagojeni demokratičnim razmeram, nikakor pa pri njem ne gre za pravičnost in spravo. Čeprav je v besedilu posvetilne narave »Žrtve vojne in revolucionarnega nasilja, Republika Slovenija« na grobiščih žrtev vojne – po vojni usmrčenih oseb z dopolnilom zakona iz leta 2009 pripoznano, da so v teh grobovih tudi žrtve revolucionarnega nasilja, se besedilo zakona omembi revolucionarnega nasilja in partizanskih enot kot povzročiteljev tega nasilja povsod izogiba. Ker zakon revolucionarnega nasilja drugače ne pozna, se neresnica in nedoslednost zakona pokaže že v tem, da ga je treba razumeti, kakor da grobišč revolucionarnega nasilja med vojno oz. okupacijo ni bilo, ali pa jih v nasprotju z lastnim pojmovanjem šteje za grobišča vojnih žrtev. Vojne žrtve, kot izhaja tudi iz

drugih vojnih zakonov, so lahko le tiste žrtve, ki so jih je povzročili »okupatorji in njihovi sodelavci«. Grobišča žrtev vojne zakon v skladu z navedeno opredelitvijo pojmuje kot »grobišča civilnih oseb, umrlih ali usmrčenih med vojno zaradi vojnih dogodkov na ozemlju Republike Slovenije«. Povsod tam, kjer se grobišča nanašajo na žrtve revolucionarnega nasilja, so opredelitve pravno nedoločene, kajti žrtve ali grobišča vojne oz. vojnih dogodkov izključujejo žrtve ali grobišča revolucionarnega nasilja. Pri opredelitvi grobišč žrtev vojne – po vojni usmrčenih oseb – so bili narejeni skrajni napor, da se s formulacijo »grobišče oseb, ki so bile v zvezi z drugo svetovno vojno po 15. 5. 1945 v nasprotju z načeli in pravili pravne države, po obsodbi ali po izvensodnem postopku usmrčene od organov ali predstavnikov takratne oblasti na ozemlju Republike Slovenije«, zaobide poimenovanje revolucionarnega nasilja. Če natančno sledimo duhu tega in drugih vojnih zakonov, pa moramo ugotoviti, da so bile te žrtve usmrčene, četudi zunaj sodno, zaradi krivde v vojnih dogodkih, ker so bili po razlagi pristašev revolucije »narodni izdajalci« in »sodelavci okupatorja« in ne zaradi revolucionarnega nasilja. Ker se revolucija, ki je bila izhodišče in cilj partizanskega gibanja, sploh več ne omenja, je toliko bolj protislovno, da se pojem »usmrčitve« veže na zunaj sodne postopke, ki so značilni za revolucijo in ne na izvedbo smrtne kazni, ki jo izreče sodišče. Tudi Kardelj se je 25. junija 1945 v depeši Kidriču dobro zavedal, da redna sodišča takrat niso delovala in je zato naročal, naj ne bodo »tako počasni v čiščenju kot doslej«. Čeprav zakon z opredelitvijo vojaških grobišč zajema tudi redka medvojna pokopališča vaških stražarjev, domobrancev in slovenskih četnikov (JVVD), jim pa po drugi strani odreka status vojaških oseb. Njihova grobišča je zato mogoče po tem zakonu šteti samo med grobišča žrtev vojne, kar pa v resnici niso, saj so lahko le grobišča žrtev revolucionarnega nasilja, ki pa jih zakon ne pozna. Tudi naknadno izglasovan napis »Žrtvam vojne in revolucionarnega nasilja« zgoraj omenjene opredelitve vojnih grobišč v bistvu ne spremeni, dokazuje pa, da je v sebi protisloven, saj so grobišča žrtev medvojnega in povojnega revolucionarnega nasilja v zakonu izvzeta. Ker v *Zakonu o vojnih grobiščih* ni grobišč žrtev revolucionarnega nasilja, moremo ponovno razumeti, da revolucije med okupacijo v Sloveniji ni bilo, naj bi pa bili »narodni izdajalci« in »okupatorjevi sodelavci«, ki so bili zato (za kazen) po vojni »usmrčeni«. Po *Zakonu o vojnih grobiščih* v Sloveniji ni bilo revolucionarnega nasilja in zato tudi ni grobišč množičnih povojnih pobojev, ampak so lahko le druga vrsta grobišč žrtev

vojne: »grobišča žrtev vojne – po vojni usmrčenih oseb.« Žrtve revolucionarnega nasilja v besedilu *Zakona* niso opredeljene, kot take ne obstajajo in posledično nimajo pravice do groba. Posredno se jim ne prizna pravica do samoobrambe pred boljševističnim nasiljem.

Neskladje nespravnega Zakona o žrtvah vojnega nasilja (ZZVN) z ustavo

ZZVN je bil med drugimi vojnimi zakoni v svoji prvotni obliki sprejet »zaradi zagotovitve posebnega varstva tistih državljanov RS, ki so bili v času vojne (v letih od 1941 do 1945) izpostavljeni nekaterim tipičnim in zaokroženim oblikam vojnega nasilja, kar je na vojni generaciji pustilo posledice, ki jih je mogoče odpraviti oziroma ublažiti le s posebnimi materialnimi in organizacijskimi naporii družbe«. Kot pri drugih vojnih zakonih so se določila tega zakona nanašala na zagotavljanje socialnih pravic tistim upravičencem, ki so podobne pravice uživali že po jugoslovanski zakonodaji. Poleg tega, da so vojni zakoni prenašali pravice le določenih skupin upravičencev iz prejšnje države v slovenski državnopravni okvir, je zanje značilno, da določenih pojmov niso dovolj opredelili in da so bili obremenjeni z izključevanjem pravic za tiste osebe, ki bi bile pod pogoji *Zakona* sicer upravičene do enakih pravic, a so bile žrtve revolucionarnega in ne okupatorskega ali protirevolucionarnega nasilja.

V prvotnem besedilu ZZVN so bile tako med upravičence zajete samo tipične kategorije civilnih oseb, ki so bile izpostavljene vojnemu nasilju, pri tem pa niti takrat niti pozneje pri dopolnitvah zakona ni bilo opredelitve pojma civilne osebe. Zaradi neenakopravnega obravnavanja različnih skupin civilnih oseb, ki so bile izpostavljene vojnemu in revolucionarnemu nasilju, je bil prav ta *Zakon* največkrat dopolnjen in spremenjen. Ustavno sodišče je večkrat odločalo o primerih, ko so posamezniki izpodbijali zakon in zatrjevali, da so neupravičeno izključeni iz kroga upravičencev do priznanja statusa žrtve vojnega nasilja. V posebnem členu *Zakona* so bile nato na zahtevo drugih skupin civilnih oseb, ki so bile izpostavljene vojnemu nasilju, v zaporedju nekaj let z dopolnili *Zakona* na novo opredeljene tudi druge kategorije žrtev vojnega nasilja: izgnanci, taboriščniki, zaporniki, delovni deportiranci, interniranci, begunci in ukradeni otroci. S posebno določbo so status žrtve vojnega nasilja pridobili tudi prisilni mobiliziranci v nemško vojsko in posebej tudi pripadniki bivše jugoslovanske vojske ob kapitulaciji Kraljevine

Jugoslavije, ki jih kot posebno kategorijo ni mogoče imeti za civilne žrtve vojne. Statusa žrtve vojnega nasilja pa nikakor niso uspele pridobiti civilne osebe, ki so bile izpostavljene revolucionarnemu nasilju, saj jih je *Zakon* v posebnem členu od upravičenosti izključil.

Kot temeljni kriterij za priznanje statusa žrtve vojnega nasilja je zakon določil povzročitelja oziroma osebo, ki je povzročila, da je bila žrtev izpostavljena nasilnim dejanjem ali prisilnim ukrepom. Na tej podlagi je *Zakon* vpeljal različno ureditev položaja žrtev vojnega nasilja, ki so vojni čas doživljale v primerljivih okoliščinah. Priznanje statusa žrtve vojnega nasilja je *Zakon* omogočil samo tistim civilnim osebam, ki so bile izpostavljene nasilnim dejanjem ali prisilnim ukrepom okupatorja oz. njegovih sodelavcev, iz kroga upravičencev pa v celoti izključil civilne osebe, ki so bile izpostavljene revolucionarnemu nasilju pripadnikov partizanskega gibanja. Za opredelitev pojma civilne žrtve pa je vendarle odločilno, da so to osebe, ki so bile izpostavljene nasilju zaradi vojnih dogodkov, ne da bi bile aktivno udeležene na tej ali oni vojskujoči se strani.

Ker je postalo vse bolj očitno, da je izključevanje pravic civilnim osebam, ki so bile izpostavljene revolucionarnemu nasilju, po tem *Zakonu* na podlagi tega, kdo je povzročil nasilje, ne pa sama izpostavljenost nasilju, v nasprotju z *Ustavo* in mednarodnimi pravnimi načeli, je skupina državljanov, ki jim je bila pravica do statusa žrtev vojnega nasilja kršena, jeseni 2004 vložila pobudo za oceno ustavnosti tega *Zakona*. Pobudniki so bili bližnji sorodniki oseb, ki so bile kot civilne žrtve umorjene med drugo svetovno vojno zaradi nasilja pripadnikov partizanskega gibanja (študijski krožek *Moč preživetja*). Ustavno sodišče je po dobrih dveh letih od prejema vloge 9. novembra 2006 odločilo (odločba št. U-I-266/04-105), da je *Zakon o žrtvah vojnega nasilja* v neskladju z *Ustavo* in da je Državni zbor dolžan ugotovljeno neskladje odpraviti v roku enega leta po objavi odločbe v *Uradnem listu* RS.

Po presoji Ustavnega sodišča je Državni zbor kot zakonodajalec s tem, ko je navedeni krog civilnih žrtev vojne, ki so obdobje druge svetovne vojne doživljale v primerljivih okoliščinah, v celoti izključil iz posebnega varstva, ravnal v nasprotju s pooblastilom iz tretjega odstavka 50. člena *Ustave*, ki določa: »Vojnim veteranom in žrtvam

vojnega nasilja je zagotovljeno posebno varstvo v skladu z zakonom.« Pooblastilo, ki ga navedena ustavna določba daje zakonodajalcu, po mnenju ustavnega sodišča, ni neomejena. Zakonodajalec ga lahko izvršuje samo v okviru ustavnih načel in ob spoštovanju ustavno zagotovljenih človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Ko je v *Zakonu* določil, da so iz kroga žrtev vojnega nasilja izključene osebe, ki naj bi prostovoljno ali poklicno sodelovale z okupatorjem, je ravnal v okviru tega pooblastila. Ureditev, ki bi priznavala status žrtve vojnega nasilja osebam, ki naj bi sodelovale z okupatorjem, bi bila lahko, po mnenju Ustavnega sodišča, v neskladju s splošno uveljavljenimi načeli mednarodnega prava in s tem v neskladju z *Ustavo*, vendar pa iz *Ustave* ne izhaja, da bi bilo treba pojem žrtve vojnega nasilja omejiti samo na tiste civilne osebe, ki so bile izpostavljene nasilnim dejanjem ali prisilnim ukrepom oboroženih sil druge vojskujoče se strani. Ugotavljanje ali so morebitne žrtve vojnega nasilja sodelovale z okupatorjem, pa je, po mnenju ustavnega sodišča, lahko predmet konkretnih postopkov, ne pa predmet ustavnosodne presoje predpisa.

Ustavno sodišče je bilo ob presoji izpodbijane zakonske ureditve dolžno upoštevati tudi splošno veljavna načela mednarodnega prava, kar zajema predvsem pravila mednarodnega običajnega prava in splošna pravna načela, ki jih priznavajo civilizirani narodni. V podobnih zadevah je pred tem izhajalo tudi iz tega, da je bil mednarodnopravni red po drugi svetovni vojni vzpostavljen na podlagi obsodbe nacističnega režima ter preganjanja storilcev, odgovornih za storjena hudodelstva, kar je potrdila vsa tedanja mednarodna skupnost. Za presojo ocene o ustavnosti tega zakona je upoštevalo tudi *Preambulo* k slovenski ustavi, ki ji daje, posebej v takšnih primerih, poseben pomen.

Med presojanjem ocene ustavnosti zakona na Ustavnem sodišču je večina v Državnem zboru zavrnila predlog, po katerem se status žrtve vojnega nasilja prizna vsem civilnim osebam, ki so utrpele nezakonito nasilje katere koli oborožene vojaške sile. Z novimi predlogi novelacije zakona v Državnem zboru so nekatere stranke očitno nevzdržno stanje zaradi osnovnega kriterija povzročitelja nasilja, po katerem so krivično izključevali cele skupine civilnih oseb, ki so bile izpostavljene nasilju pripadnikov partizanskega gibanja, želele popravljati s še

bolj nevzdržnimi dopolnili. Ker *Zakon* podeljuje statuse, iz katerih izhajajo socialne pravice upravičencev, je *Zakon* nevzdržen ne le za pravno, ampak tudi za socialno državo. Kljub temu pa postpartijske tranzicijske sile na noben način niso hotele pristati na enako zakonsko obravnavo za žrtve vojnega okupatorjevega in za žrtve revolucionarnega nasilja. S prilagajanjem demokratičnim standardom so se še bolj zapletali v nejasnosti in nedoslednosti svojega ravnanja. Zaradi številnih zakonskih omejitev, nejasnosti in zapletenosti bi po novih predlogih med prizadetimi zaradi revolucionarnega nasilja le malokdo dejansko dobil status žrtve vojnega nasilja. S takimi predlogi so lahko žrtve revolucionarnega nasilja samo sramotili.

V iskanju soglasja o zakonskem besedilu med poslanskimi skupinami v Državnem zboru pred razglasitvijo odločbe Ustavnega sodišča je poslanska skupina socialnih demokratov 30. maja 2005 takratnemu predsedniku Državnega zbora Francetu Cukjatiju poslala svoj predlog *Zakona*, v katerem so zapisali, da je zanje »nesprejemljivo, da bi se kakor koli enačilo domobranstvo z NOB in da bi se tistim, ki so bili oboroženi pripadniki na strani okupatorjev, dajala materialna priznanja in priznanja žrtev vojnega nasilja«. Stranka, ki je neposredna naslednica *Zveze komunistov Slovenije*, pa takrat ni nasprotovala temu, da so žrtve vojnega nasilja tiste civilne osebe, ki so jim bila dejanja povzročena od katere koli vojskujoče si strani. Status žrtve vojnega nasilja bi zato priznali vsem otrokom, ki so zaradi nasilnih ravnanj katere koli vojskujoče si strani izgubili enega od staršev. Miran Potrč je pri tem pojasnil, da otroku status pripada ne glede na to, »iz katerih razlogov je do smrti starša prišlo, tudi če so ga ubili partizani, saj otrok ne more odgovarjati za takšno ali drugačno opredelitev svojih staršev«. Ta stranka je bila v začetku leta 2008 za to, da se v noveli *Zakona o žrtvah vojnega nasilja* med osebe, ki lahko dobijo status žrtve vojnega nasilja, dodatno uvrsti tudi otroke in begunce, ki so bili žrtve partizanskih enot, osebam, ki so bile prisilno mobilizirane, pa prizna tudi pravico do življenjske mesečne rente.

Ko se je po volitvah 2008 v državnem zboru oblikovala nova koalicija, je bila 8. septembra 2009, brez soglasja in z obstrukcijo SDS, sprejeta novela *Zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o žrtvah vojnega nasilja*. Status žrtve vojnega nasilja je po njej dobil tudi državljan RS, ki je bil kot civilna oseba izpostavljena

nasilnim dejanjem ali prisilnim ukrepom drugih oboroženih sil (enot NOV in POJ in enot zaveznikov protifašistične koalicije). Na tej podlagi je žrtev vojnega nasilja tudi »otrok, katerega starš je umrl, bil ubit ali pogrešan zaradi nasilnih dejanj ali prisilnih ukrepov drugih oboroženih sil«, vendar samo v primeru, »če ni prostovoljno ali poklicno sodeloval z agresorjem«. Iskanje soglasja za dopolnitev *Zakona o žrtvah vojnega nasilja*, prav tako tudi *Zakona o vojnih grobiščih*, ki je potekalo v mandatu Državnega zbora 2004–2008, se je s tem v novih razmerah končalo s preglasovanjem. Stranka socialnih demokratov je poleg tega odstopila tudi od prejšnjega stališča, po katerem je status žrtve vojnega nasilja priznala »vsem otrokom, ki so zaradi nasilnih ravnanj katere koli od vojskujočih si strani izgubili enega od staršev«. Njeno ravnanje kaže na znano prilagajanje njene predhodnice, ki je bila v težjih razmerah pripravljena stopiti korak nazaj, da bi v ugodnejših lahko naredila dva ali več naprej. V vsakem primeru pa je bila daleč od tega, da bi v vojnih zakonih, posebej v *Zakonu o žrtvah vojnega nasilja*, pristala na revolucionarno nasilje, saj tako brani svoj obstoj in svoje mesto v zgodovini.

Čeprav je Ustavno sodišče *Zakon o žrtvah vojnega nasilja* problematiziralo in presodilo, da ni v skladu z Ustavo, ravno v tistem delu, ki po kriteriju, kdo je povzročil nasilje, iz statusa žrtve vojnega nasilja izključuje vse civilne osebe, ki so bile žrtve nasilja pripadnikov gibanja OF, je za tranzicijske postpartijske sile ostal še vedno najbolj merodajen in sprejemljiv. Nekatere določbe *Zakon* ohranja s sklicevanjem na besedno zvezo »je prostovoljno in poklicno sodeloval z okupatorjem«, čeprav ne določa pravne niti vsebinske opredelitve »sodelovanja z okupatorjem«. Z večkrat omejeno in obtožujočo sintagmo »sodelavec okupatorja« na vsak način vztrajajo na narodnem razdoru in proti spravi. Iz sprejetega besedila zadnje vsebinske dopolnitve *Zakona* jasno izhaja, da so predlagatelji imeli nalogo, da z njim ohranijo partizanski mit čistega boja proti okupatorju in prekrijejo med- in povojno revolucionarno nasilje. Povsod, kjer se omenja nasilje, partizani niso in ne smejo biti omenjeni, pod skovanko »druge oborožene sile« pa nastopajo skupaj z enotami zaveznikov protifašistične koalicije. Zastavlja se vprašanje, ali predlagatelju res ni bilo do tega, da prizna pravice civilnim žrtvam revolucionarnega nasilja ali pa mu je bilo več do tega, da zavaruje privilegije tistih, ki so revolucionarno nasilje izvajali in njihovih naslednikov.

Z zadnjimi vsebinskimi dopolnili *Zakona o žrtvah vojnega nasilja* (2009) ni mogoče izpolniti odločbe Ustavnega sodišča o odpravi neskladja zakona z *Ustavo*, da je treba žrtvam enakega nasilja zagotoviti enak položaj ne glede na to, katera oborožena sila je nasilje povzročila. *Zakon* še naprej vzdržuje očitno neenakost žrtev nasilja, kar je v očitnem nasprotju s temeljnimi človekovimi pravicami. *Zakon* tako deluje proti spravi, vzdržuje narodni razdor in ohranja ter utrjuje partijski pogled na polpreteklo zgodovino. Protispravne postpartijske sile z njim izkoriščajo neizpeljano lustracijo in institucionalno moč, ki so jo podedovali iz totalitarnega sistema. V *Zakonu o žrtvah vojnega nasilja*, prav tako tudi v drugih vojnih zakonih, posebej v *Zakonu o vojnih grobiščih*, je preživela boljševiska zapuščina krvavega prevzema totalitarne oblasti v Sloveniji. Z delitvami in izključevanjem je v njih še vedno uzakonjena nesprava.

Zakon o popravi krivic

Po dolgotrajnem in neutrudnem prizadevanju *Združenja žrtev komunističnega nasilja* so v Državnem zboru z aktivno podporo nekaterih poslancev novih demokratičnih strank izglasovali tudi *Zakon o popravi krivic* (1996), ki »ureja pravico do povrnitve škode in pravice iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja bivšim političnim zapornikom in svojcem žrtev povojnega protipravnega odvzema življenja«. Poleg urejanja pravic do izplačila odškodnin za krivično prestajanje zopora političnim zapornikom in protipravne usmrtilve (umore) svojcem žrtev po 15. 5. 1945, zakon določa tudi posebne pogoje in postopek za spremembo pravnomočne kazenske sodbe. Ni nobenega dvoma, da *Zakon* popravlja krivice, ki jih je po vojni v celoti povzročil totalitarni komunistični režim.

Zakon posebej opredeli tri kategorije oseb, ki so za izvajanje *Zakona* najbolj pomembne: bivši politični zapornik, žrtev povojnega protipravnega odvzema življenja in svojec žrtve povojnega protipravnega odvzema življenja. Za bivše politične zapornike *Zakon* šteje »osebe, ki so bile v času od 15. 5. 1945 do 2. 7. 1990 na ozemlju sedanje Republike Slovenije neopravičeno in v nasprotju z načeli in pravili pravne države, zaradi razrednih, političnih ali ideoloških razlogov, obsojene v sodnem ali upravno-kazenskem postopku na kazen odvzema prostosti ali jim je bila prostost odvzeta v teku teh postopkov«. Žrtve povojnega protipravnega odvzema

življenja, v prvotnem besedilu so »po vojni pobite osebe«, so vse osebe, ki so bile ob pogojih za bivše politične zapornike »obsojene na smrt in je bila smrtna kazen nad njimi izvršena«. Svoji žrtev povojnega protipravnega odvzema življenja pa so »osebe, ki so po predpisih o invalidskem in pokojninskem zavarovanju upravičene do družinske pokojnine po teh osebah«.

V posebnem členu *Zakon* določa širše razumevanje tako statusa bivšega političnega zapornika kot tudi žrtve povojnega protipravnega odvzema življenja. Za bivšega političnega zapornika tako šteje tudi »osebo, ki je bila v upravno-kazenskem postopku, zaradi prekrška, kaznovana na odvzem prostosti, ali ji je bil izrečen ukrep določitve prebivališča, ali je bila poslana na opravljanje družbeno koristnega dela zaradi prevzganja«. Prav tako je bivši politični zapornik oseba, zoper katero je bil uporabljen isti ukrep, vendar brez upravno-kazenske odločbe in le na podlagi odločitve upravnega organa. Za žrtev povojnega protipravnega odvzema življenja pa *Zakon* v istem členu tudi določa, da se ob pogojih, ki veljajo za obsojene, k temu statusu šteje tudi »oseba, ki je bila usmrčena brez obsodbe sodišča«. Za vse osebe, ki se jim po tem *Zakonu* prizna status žrtve povojnega protipravnega odvzema življenja, imajo pravico do izdaje mrliških listov in obeležitve grobov, ki naj bi jim ga zagotavljal drug zakon (o vojnih grobiščih).

Upravičeni osebi do odškodnine po tem *Zakonu* sta bivši politični zapornik in svojec žrtve povojnega protipravnega odvzema življenja. V primeru, da je upravičena oseba umrla pred vložitvijo zahteve, sme zahtevo vložiti oseba, ki po predpisih o pokojninskem in invalidskem zavarovanju lahko uveljavlja družinsko pokojnino po umrli upravičeni osebi. O priznanju statusa bivšega političnega zapornika in žrtve povojnega protipravnega odvzema življenja ter o pravici do odškodnine in všetjta časa odvzema prostosti in drugega časa v pokojninsko dobo odloča komisija, ki jo je v ta namen imenovala Vlada Republike Slovenije.

Iz zakonskega besedila izhaja, da *Zakon*, v primerjavi z vojnimi zakoni, ne uporablja kriterija, kdo je nasilje/krivico povzročil, saj je splošno znano in jasno, da je možen povzročitelj samo novo vzpostavljena totalitarna boljševistična oblast, ki jo *Zakon* nikjer in z ničemer ne omeni. Z natančno opredeljenimi pojmi zato *Zakon* nobene

osebe, ki predpisane pogoje izpolnjuje, ne izključuje. Ker ne izključuje, tudi ne uporablja izrazov in besednih zvez (»okupatorjev sodelavec«, »prostovoljno ali poklicno sodelovanje z agresorjem«), s katerimi vojni zakoni brez jasnih opredelitev tudi sramotijo eno stran v državljanski vojni.

Ker *Zakon* ne uporablja in ne pozna izraza revolucionarno nasilje, iz narave stvari pa se očitno vidi, da so žrtve izključno posledica revolucionarnega nasilja, tudi jasno izhaja, da *Zakon* v tem delu dosledno sledi vojnim zakonom. Očitno je nastal na podlagi iste odločitve starih partijskih sil, da se revolucionarnega nasilja ne omenja v nobenem zakonu RS, ker se s tem tudi revolucije ne prizna oz. se jo zanika. Nedoslednost *Zakona* se kaže v tem, da priznava krivice totalitarnega režima za obdobje po vojni, vendar pa pri tem uporablja izraze in pojme, s katerimi se na vse možne načine izogiba neposrednemu in nedvoumnemu poimenovanju revolucionarnega nasilja in posredno množičnih povojnih pobojev. Dolgo načrtovani in pripravljani povojni umori vojaških, idejnih, političnih in razrednih nasprotnikov, s katerimi je partija v drugi fazi revolucije osvojila totalitarno oblast, so po opredelitvi tega *Zakona* protipravni odvzemi življenja. Taka opredelitev z ničemer ne pojasni vzroka njihove smrti, napeljuje pa na razlago, da je bil problematičen samo način, kako je do smrti prišlo.

Kljub taki opredelitvi žrtev pa prav ta *Zakon* daje žrtvam revolucionarnega nasilja in njihovim svojcem za obdobje po koncu vojne vsaj nekaj zadoščanja. Poleg zelo omejene odškodnine za prestan zapor ali umor, ne pa tudi za ukradeno premoženje, so svojci žrtev lahko na podlagi vloženih zahtevkov od države pridobili dokument, ki po več kot pol stoletja izkazuje smrt njihovih sorodnikov. Ker v *Zakonu* ni kriterija, kdo je povzročil krivice, so kriterij predvsem povzročene krivice same in način njihove poprave. *Zakon* statusa, ki ga daje upravičencem, ne pogojuje in z njim ne izključuje določenih oseb ali celih skupin, ampak je prav nasprotno omogočil, da se je status bivšega političnega zapornika z dodatnimi pravnimi tolmačenji razširil tudi na druge, bolj posredne žrtve povojnega revolucionarnega nasilja in na mladoletne otroke teh žrtev. Med temi so ta status za obdobje bivanja v begunskih taboriščih v Italiji in Avstriji po 15. 5. 1945 pridobile tudi prebegle osebe, ki so pred koncem vojne in po njej iz političnih razlogov zapustile Slovenijo.

Med prvimi so pravice do poprave krivic po tem *Zakonu* izkoristili obsojenci zaradi Informbiroja, ki so kazen političnega zapornika večinoma prestajali na Golem otoku. Z organiziranjem Združenja žrtev komunističnega nasilja so takoj po prvih svobodnih volitvah začeli s prizadevanjem za revizijo sodb in rehabilitacijo njihovega trpljenja v taborišču, ki je zajemalo tudi izplačilo odškodnine in nadomestilo za izgubljene socialne pravice. Ker so bili glavni pobudniki *Zakona* in predlagatelji predloga prvega zakonskega besedila, se tako v zgradbi kot tudi v vsebini *Zakona* opazi sledove njihovega interesa, duha in izhodišča, ki so v *Zakon* postavljeni predvsem po njihovi meri.

Zakon tako že pri opredelitvi statusov v prvi vrsti sledi njihovem položaju in potrebam. Izpostavlja obsojene v sodnem ali upravno-kazenskem postopku in obsojene na smrt z izvršeno smrtno kaznijo, šele v naslednjih členih pa tem dodaja tudi osebe, ki jim je bila prostost odvzeta brez upravno-kazenske odločbe in so bili usmrčeni brez obsodbe sodišča. S tem vsaj nekoliko relativizira povojno brezpravje, kajti tistim, ki jim je bila prostost odvzeta brez sodbe in tistim, ki so jih tudi usmrtili brez sodbe, pripisuje obrobno vlogo, čeprav je bilo prav takšnih primerov največ. Razumeti je, da so bili zapori in usmrčitve brez sodbe po vojni redki. Kar nekoliko anahrono zato zveni pojasnilo, da se »za žrtev povojnega protipravnega odvzema življenja ob pogojih iz prejšnjega člena šteje tudi oseba, ki je bila usmrčena brez obsodbe sodišča«. Navkljub navedenim pripombam je potrebno ugotoviti, da *Zakon o popravi krivic* deluje spravno, ne razdvaja in ne izključuje, kot na drugi strani izključujejo in razdvajajo vsi vojni zakoni.

Na Komisijo za izvajanje *Zakona o popravi krivic* je bilo vloženih več zahtevkov tudi za žrtve revolucionarnega nasilja v obdobju okupacije, ki so bili zavrženi iz razloga, ker se priznanje statusov in pripadajočih pravic veže na zakon glede na opredeljeno časovno obdobje veljavnosti po 15. 5. 1945. Žrtve medvojnega revolucionarnega nasilja, razen »otroka, katerega starš je umrl, bil ubit ali pogrešan zaradi nasilnih dejanj ali prisilnih ukrepov drugih oboroženih sil, če ni prostovoljno ali poklicno sodeloval z agresorjem«, so zato diskriminirane po dveh zakonih: *Zakon o žrtvah vojnega nasilja* jih izključuje zaradi kriterija, kdo je nasilje povzročil, *Zakon o popravi krivic* pa jih zavrže zaradi časovne nepristojnosti pred 15.5.1945.

Kot izhaja tako iz vojnih zakonov kot tudi iz *Zakona o popravi krivic* stare partijske sile priznavajo, da so bili povojni množični poboji protipravni, vztrajajo pa na medvojni čistosti partizanskega gibanja oz. legitimnosti revolucije. S tem še vedno opravičujejo, zagovarjajo in razglašajo za legalne in pravno utemeljene medvojne umore idejnih, političnih in razrednih nasprotnikov partije, umore celih družin, množična streljanja in umore zajetih civilistov in pripadnikov protirevolucionarnih vojaških formacij, umore ranjencev, večjih skupin prebivalstva ter tudi številnih partizanskih pripadnikov, ki so med vojno nepojasnjeno izginili neznano kje. Po razlagi *Zakona o žrtvah vojnega nasilja* bi morali razumeti, da revolucije med vojno ni bilo, pobiti pa so navadni »narodni izdajalci« in »sodelavci okupatorja«, ki na bi jih pripadniki partizanskega gibanja zato imeli pravico pobiti.

Zakon o prikritih vojnih grobiščih in pokopu žrtev (2015)

Kot dopolnilo k *Zakonu o vojnih grobiščih*, ki je z *Zakonom o žrtvah vojnega nasilja* najbolj razdvajajoč, diskriminatoren in najbolj antispravni zakon, je Državni zbor leta 2015 sprejel *Zakon o prikritih grobiščih in pokopu žrtev*. Predlog *Zakona* je v parlamentarno zakonodajno proceduro vložila opozicijska NSi, ki ga je pripravila skupaj s člani Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč. Do predloga je bilo kritično društvo *Nova slovenska zaveza* in društvo *Združeni ob Lipi sprave*. Prvo združuje udeležence protikomunističnega odpora, drugo si prizadeva za spravo; oboji pa od ustanovitve 1990 za vrnitev časti žrtvam revolucionarnega nasilja. Za sprejem v Državnem zboru je bila odločilna podpora največje vladne stranke SMC in da tudi SDS zakonu ni nasprotovala.

Zakon ureja vprašanja in postopke pri odkrivanju prikritih vojnih grobišč, njihovo označevanje, vpis teh grobišč v register vojnih grobišč in dokončen dostojen pokop vseh žrtev vojnega in povojnega nasilja na ozemlju RS. Za vse drugo, kar pa ta *Zakon* v zvezi s prikritimi grobišči izrecno ne ureja, se po vidnem pojasnilu na začetku zakonskega besedila uporablja *Zakon o vojnih grobiščih*, kateremu je podrejen. Ne preseneča, da je zato z njim skladen in mu sledi tudi po razlagi polpretekle zgodovine. V zakonskem besedilu v 18. členih se revolucionarno nasilje in revolucija nikjer ne omenjata. *Zakon* za žrtve revolucionarnega nasilja uporablja besedno zvezo »žrtve vojnega in povojnega nasilja«, kar se v smislu drugih vojnih zakonov

razume tako, da je med vojno v Sloveniji potekal samo boj proti okupatorju, povojni dogodki pa so le posledica medvojnega osvobodilnega boja proti okupatorju in njegovim sodelavcem. Ker ni bilo revolucionarnega nasilja, so posmrtni ostanki žrtev v prikritih grobiščih »sodelavci okupatorja« in »narodni izdajalci«. Pripadniki partizanskega gibanja in enote Jugoslovanske armade jih med vojno in po njej zato niso pobili kot nasprotnikov revolucije, pač pa zato, ker naj bi bili okupatorjevi sodelavci. Domnevna »pravica kaznovanja« okupatorjevih sodelavcev pa ni drugega, kot opravičilo za množične povojne poboje.

Na ravni razumevanja uporabljenih pojmov in besednih zvez, ki opredeljujejo zgodovinsko ozadje dogodkov, se ta *Zakon* bistveno ne razlikuje od drugih vojnih zakonov. S tega vidika se ga lahko opravičeno šteje k zakonom, ki so do ene strani v državljanski vojni izključujoči in zato delujejo protispravno. Razlaga pomena »prikrita vojna grobišča« z žrtvami vojnega in povojnega nasilja je zavajajoča, saj, kot smo razbrali, zakriva boljševistično revolucijo kot bistveno sestavino medvojnih dogodkov, ki so povzročili narodni razdor. Po drugi strani se *Zakon* na samem začetku sklicuje na mednarodno humanitarno pravo, ženevske konvencije o ravnanju z mrtvimi, na resolucije in deklaracije parlamentarne skupščine Sveta Evrope in Evropskega parlamenta o obsodbi komunističnih režimov in o ukrepih za razgradnjo ostankov komunističnih režimov, ki jih Državni zbor še ni posvojil, in poskuša na praktični ravni urejati zatečeno stanje na področju urejanja »prikritih vojnih grobišč«. Ta pojmuje kot »grobišča žrtev vojnega in povojnega nasilja oziroma po vojni usmrčenih oseb na ozemlju Republike Slovenije, ki so bila po drugi svetovni vojni prikrita«. Za »dokončni dostojni pokop« *Zakon* smatra označitev novoodkritega vojnega grobišča v naravnem okolju s predhodnim vpisom grobišča v register vojnih grobišč. Pri tem je potrebno označiti tako mesto, kjer je bilo grobišče odkrito, kot tudi mesto pokopa žrtev, če je do prekopa prišlo. Dokončno slovo se predvideno opravi s postavitvijo spominskega obeležja in z žalno slovesnostjo.

Zakon ureja pristojnosti v zvezi z varstvom prikritih vojnih grobišč, postopek odkrivanja, zbiranje in obdelave podatkov, evidentiranje, začasno obeležitev in zavarovanje, potrjevanje domnevnega vojnega grobišča, identifikacijo posmrtnih

ostankov, izvedbo pokopa in v večjem obsegu pristojnosti *Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč*, ki je moralno in materialno odgovorna za pripravo in izvedbo letnega programa urejanja celotne problematike prikritih vojnih grobišč. Zakon določa pogoje za delo komisije, financiranje letnega programa in jo pooblašča za dokončanje postopkov v zvezi z naključno odkritimi vojnimi grobišči, če tega, za kar so poklicani, ne storijo drugi pristojni državni organi in sodišča.

Na praktični ravni *Zakon* določa konkretne postopke in posege v urejanje konkretnih zadev prikritih grobišč, na vsebinski pa se navkljub navedbam in sklicevanju na mednarodne konvencije in izjave, s katerimi je mednarodna skupnost obsodila komunistične zločine, nekoliko spreneveda z razlago pojmov, ki ne odražajo zgodovinskih dejstev in samo kaže ujetost v sistem (neurejenih) vojnih zakonov v Sloveniji. Ker se vsebinsko veže in izhaja iz *Zakona o vojnih grobiščih*, se mora držati tudi njegove partijske razlage polpretekle zgodovine. Po tej strani še naprej megli revolucionarno nasilje in na daljše obdobje le posredno odpira pot k širšemu razumevanju vzrokov za narodni razdor. Nekoliko sramotno je, da je bilo potrebno za premike v reševanju pretežno tehnično administrativnih zadev prikritih grobišč sprejeti nov zakon in pri njem ohraniti postulate starih sil, ki obvladujejo razlago revolucionarne zgodovine.

Zakon o prikritih grobiščih je nastal pod bremenom na novo odkritih grobišč množičnih povojnih pobojev in neurejenih ter necivilizacijskih razmer pri ravnanju s posmrtnimi ostanki žrtev revolucionarnega nasilja v množičnih povojnih pobjih, kakor tudi zaradi nemoči ZZVN Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč, da bi vprašanja lahko reševala. Ta je v *Zakonu o prikritih grobiščih* dobila pomembna pooblastila, po drugi strani pa tudi veliko odgovornost, da zahtevna vprašanja prekopov in identifikacije žrtev vodi in nadzoruje po strokovnih načelih in preizkušenih metodah dela. *Zakon* ji daje potrebno infrastrukturo in sredstva za izvajanje letnega programa dela, ki ji ga potrjuje Vlada, od katere je njeno delo najbolj odvisno. Kakor je *Zakon* pri vseh postopkih po eni strani velika pooblastila podelil komisiji, so pravice svojcev žrtev na drugi strani zelo obrobne ali pri prekopih sploh niso opredeljene.

Razlaga polpretekle zgodovine

Čeprav vsi dogodki iz polpretekle zgodovine niso znani in zagotovo nikoli ne bodo povsem znani, se vseskozi odkrivajo nove podrobnosti, ki že znane dogodke natančneje osvetljujejo. Za razlago zgodovinskih procesov je dragocen vsak pristen podatek, vsaka življenjska zgodba in vsako novo pričevanje. Razlago zgodovine namreč ni mogoče postaviti, ne da bi upoštevali vseh razpoložljivih virov. Skupaj z novimi podatki je vseskozi na tnalu novih dognanj stroke in poštenosti ter nepristranskosti zgodovinarja. Tudi statistični pregledi žrtev vojnega in revolucionarnega nasilja za širša in ožja območja, ki so bili izdelani v zadnjem obdobju in se še dopolnjujejo. Njihova medsebojna primerjava in primerjava z drugimi državami, so izhodišča za nove ugotovitve in spoznanja, dajejo pa tudi temelj za nove razlage tako posameznih dogodkov, procesov kakor tudi dogajanja v celoti.

Za totalitarno oblast je bila razlaga zgodovinskih dogodkov bolj pomembna od samih dogodkov. Ko je bilo najbolj potrebno, je dogodke popravljala tudi za nazaj. Z razjasnitvijo in raziskavo dogodkov pa je potrdila svojo že vnaprej znano razlago. Dogodki niso smeli odstopati od njihove razlage. Za totalitarno oblast ni pomembno vprašanje ugotavljanja resnice in objektivnosti, ampak predvsem potrditev ideološke »resnice« in predvsem lastnega interesa. Po obdobju absolutne prevlade totalitarnega pogleda se pod težo resnice soočajo različne razlage dogodkov, s čemer se počasi, vendar vztrajno, razgrajuje tudi prepričevalna moč »razlogov«, ki so obvladovali razlago zgodovine polpreteklosti. V razlagi dogodkov med okupacijo, vzrokov za revolucionarno nasilje in množične poboje med vojno in po njej prevladujeta dva diametralno nasprotna pogleda. Pri tem bolj kot spoznavni prevladujejo emocionalni, ideološki in drugi razlogi, zaradi katerih je dialog zelo zahteven.

Med resnimi zgodovinarji, ki uporabljajo znanstvena orodja za preučevanje preteklosti in poskušajo biti čim bolj nepristranski, je soglasje, da povsem objektivne razlage zgodovinskih dogodkov pravzaprav ni. Zaradi uničenja arhivov manjka tudi objektivnih zgodovinskih poročil, čeprav se mozaik kljub temu sestavlja. Še manj pa bi smel kak politični organ trditi, da je objektivni in imeti

izključno pravico do razlage dogodkov v preteklosti. Uradne politične razlage zgodovinskih dejstev se ne vsiljuje s preglasovanjem v predstavnih organih oblasti, saj Državni zbor ne more sprejemati zakonodaje za preteklost, lahko ali celo mora pa pretekle dogodke razlagati v smislu odgovornosti za prihodnost in jih tako tudi vrednotiti. Tako lahko prispeva k spravi in popravi krivic ali pa prepreči, da se z napačno razlago zgodovine spodbuja ali napeljuje k novim krivicam in izključevanju.

V dokumentih evropskih ustanov, ki obravnavajo zgodovino Evrope v 20. stoletju, se poudarja, da je za demokratičen razvoj izjemno pomembno ohranjati spomin na tragično preteklost in je treba dostojno obeležiti žrtve ter moralno ter kazensko obsoditi tudi storilce. V evropski zavesti sta temelj sprave resnica in spomin. V totalitarnih režimih je bilo po svetu pregnanih, zaprtih, mučenih in ubitih na milijone žrtev. Povojne množične poboje je treba zato priznati in jih razumeti kot posebno tragični del narodne zgodovine in nanje ohranjati časten spomin. Poenostavljeno razumevanje dogodkov med vojno, razlaga pojmov, kot npr. »sodelovanje z okupatorjem« in »narodno izdajstvo«, ki so dediščina indoktrinacije totalitarnega sistema in njeno nadaljevanje v družbenih podsistemih in javnih medijih, ljudi oddaljujejo od prizadevanja za spravo. Tudi zgolj omejeno gledanje le na dogodke na izbranem delu področja ali celote in neupoštevanje značilnosti tako posameznih ožjih enot kot tudi širšega območja ne omogoča razumevanja celovitosti zgodovinskih procesov, ki so potekali v različnih oblikah na več ravneh. Dogodke na območju celotne Slovenije, njenega obrobja, v Ljubljani ali na manjših ali večjih območjih Ljubljanske pokrajine je mogoče razlagati in predstavljati na različne načine in tako prikrajati tudi resnico. Zgodovinska resnica ni samo lastna zgodba, pripoved staršev, starih staršev, njihova osebna izkušnja ali družinsko izročilo, niti ne samo čustvena navezanost na prednike ali sklicevanje na njihovo idejno opredelitev, k njej sodi tudi zgodba sosedov in njegove družine, predvsem pa je resnica skrita za vidnimi dogodki in vpeta tako v širše procese, v načrtovano taktiko, strategijo in cilje nosilcev zgodovinskega dogajanja v določenem trenutku in prostoru kot tudi v usodo posameznikov in celotnega naroda.

Z obrambo političnih pozicij, ki jih stare partijske sile v Sloveniji ohranjajo celotno obdobje od sestopa ZKS z oblasti, na političnem prizorišču ob boju za ohranitev privilegijev istočasno poteka tudi prizadevanje za obrambo partijske razlage medvojnih dogodkov. Leta 2005 so neposredni politični nasledniki ZKS v iskanju soglasja k predlaganemu besedilu dopolnitve *Zakona o žrtvah vojnega nasilja* v državnem zboru poudarjali, da podelitev statusa žrtve vojnega nasilja vsem civilnim osebam, ki so bile žrtve vojnega in revolucionarnega nasilja, »ni ustrezna in bi povzročila zgolj spore in delitve, ne pa prispevala k spravi.« Prizadevanje za temeljno pravičnost in resnico so brez sramu opredelili kot nespravno dejanje. Veliko sprave je bilo v besedah, malo v dejanjih. Vojni zakoni uzakonjajo zelo nespravno stanje. S partijskega stališča pa je tako stanje pravo in spravno, saj naj zaradi podedovane prevlade ene strani ne bi povzročalo nobenih sporov in napetosti. Za ohranitev partijskih privilegijev in razlage zgodovine iz totalitarnega režima naj bi bila zato sprava nepotrebna in škodljiva.

Z novelacijami vojnih zakonov ni bilo bistvenih premikov za dejavno pravno prizadevanje. Stare partijske sile so v Državnem zboru za svoje življenjske interese navadno zbrale zadostno število poslanskih glasov in ohranile svoj privilegiran položaj. Še vedno ne odstopajo od totalitarne podlage, na kateri temelji tudi njihova razlaga polpretekle zgodovine. Z demokratizacijo družbe in nastankom nove države, ki je svoj obstoj utemeljila na človekovih pravicah in oznanja prelom z dediščino nekdanje države, v kateri so grobo kršili prav človekove pravice, so se partijskemu totalitarizmu, njegovi ideologiji delitev in izključevanja ter razlagi zgodovine začela izmikati tla pod nogami, toda z osamosvojitvijo so nosilci starega totalitarističnega režima kmalu prevzeli tudi ustanove nove države. Z enostranskim poudarjanjem boja proti okupatorju odvrtačajo pozornost od povzročene revolucionarne nasilja in storjenih zločinov. Kot domovini zapriseženo odporniško gibanje se z izpostavljanjem domoljubnih čustev in pravičnega boja za svobodo prilagajajo demokratičnim standardom in razmeram, ki veljajo v sodobnem svetu. Ker se morajo v demokraciji soočiti tudi z drugačnimi razlagami zgodovinskih dogodkov, so v prizadevanju, da bi zgodovinsko resnico prikrili, začeli zagovarjati pravico do »več resnic«.

Sklep

Osnovno civilizacijsko ravnanje za dokončanje vsake vojne je časten pokop vseh mrtvih brez delitev in izključevanja. Spoštljiv odnos do vseh mrtvih, priznanje njihove pravice do groba in dobrega imena priznavajo vsi civilizirani narodi. Revolucionarno sovraštvo, utemeljeno v revolucionarnem nasilju, ki so ga komunistični voditelji partizanskega gibanja nad slovenskim narodom povzročili med okupacijo, totalitarni komunistični režim pa po koncu druge svetovne vojne, v Sloveniji po 30 letih samostojnosti še vedno sega preko grobov. Brez jasnega priznanja revolucionarnega nasilja in njegove obsodbe tudi revolucionarno sovraštvo ne bo prenehalo. Z obsodbo komunističnih zločinov se priznava tudi pravica do odpora revolucionarnemu nasilju, žrtvam revolucionarnega nasilja pa vrne dobro ime. Za narodno spravo in slovensko prihodnost je nedvoumno priznanje in jasna obsodba revolucionarnega nasilja prvi predpogoj vsega nadaljnjega prizadevanja. Odprto in neobremenjeno se je potrebno soočiti s preteklostjo in storjenimi zločini. Brez predsodkov se je treba približati objektivni zgodovinski resnici, častno pokopati vse žrtve nasilja ter se jih spominjati v zavesti, da je vsaka žrtev vredna časti.

Obsodba komunizma in komunističnih zločinov v Državnem zboru, kot jo predvideva Izjava društva Združeni ob Lipi sprave, je temeljno dejanje in na splošni politični ravni odpira pot k prenehanju razdora, odpravi privilegijev in k narodni spravi. Obsodba komunizma že sama po sebi priznava legitimnost in upravičenost odpora proti revolucionarnemu nasilju in sovraštvu, ki ga je partija na začetku okupacije v nebrzdani sli po osvojitvi oblasti z metodami delitev in razdora zasadila v slovenski narod. Sovražnika, proti kateremu se je borila, da bi dosegla svoje cilje, ni in ni več potreben.

Vero v drugačno prihodnost in preseganje delitev, ki temelji na odpovedi sovraštvu, izkazujeta sočutje in solidarnost tudi z žrtvami revolucionarnega nasilja. Spomin na žrtve pomaga pri odpiranju in očiščevanju, na sprejemanju vere v dobro in v človečnost. S preobrazbo mišljenja na osebni ravni je dosegljiva tudi preobrazba na narodni ravni. Vrnitev dobrega imena žrtvam se začneja v spremembi zakonodaje, v prenehanju delitev in izključevanja v vojnih zakonih in drugod. Čeprav večine

prizadetih ni več med živimi, bo čast zasramovanim vrnjena zaradi prihodnosti živih in ne zaradi preteklosti mrtvih.

Odločitev za samostojno Slovenijo je temeljila na pričakovanju, da bo nova država prekinila s totalitarno in nedemokratično preteklostjo, da bo varovala temeljne človekove pravice in da bo na podlagi vladavine prava in poprave krivic iz preteklosti domovina vseh njenih državljanov. Sprava je v soglasju in je v zavedanju *Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije*, ki nas opozarja, da bivša država ni delovala kot pravno urejena država in da so se v njej hudo kršile človekove in nacionalne pravice. Za uresničenje sprave je zato pomembno, kako pri svojem vsakodnevnem delu spravno ravnamo oziroma se obnašamo.

Lipo sprave na ljubljanskih Žalah so kot simbol drugačnega razumevanja slovenske preteklosti v prvih letih demokratizacije večkrat poškodovali. Po tridesetih letih s svojo navzočnostjo še vedno kljubuje prikritemu sovraštvu, ki vendar popušča. Osvobajanje od bremen preteklosti poteka postopoma in počasi, a tega procesa ni mogoče zaustaviti. Božji mlini meljejo počasi, vendar vztrajno in temeljito.

Avgust 2020